

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTR MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Əzizov Əziz Abduli oğlu

**«Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının uçotu və təhlilin
təkmilləşdirilməsi» mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı **İİM - 060402 «Mühasibat uçotu və audit»**

İxtisaslaşma: **«Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit»**

Elmi rəhbər **Magistr proqramının rəhbəri**

i.e.n. dos.Mustafayev Y.R. **i.ü.f.d dos. Musayeva N.M.**

Kafedra müdiri **i.e.d. prof.Səbzəliyev S.M.**

BAKI - 2018

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş

I Fəsil. Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının uçotu və təhlilinin metodiki əsasları	8
1.1.Kapial qoyuluşlarının mahiyyəti və tərkibi	8
1.2.Podrat və təsərrüfat üsulu ilə kapital qoyuluşlarının sənədləşdirilməsi və uçotu	11
1.3.Üstəlik xərclərin uçotu və bölüşdürülməsi qaydası	26
1.4.Sair kapital qoyuluşu işlərinin sintetik və analitik uçotu	35
II Fəsil. Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsi mənbələrinin uçotu	44
2.1.Kapital qoyuluşlarının xüsusi mənbələr üzrə maliyyələşməsinin uçotu	44
2.2.Kapital qoyuluşlarının cəlb edilmiş mənbələr üzrə maliyyələşməsinin uçotu	53
2.3.İnşası başa çatmış obyektlərin inventar dəyərinin müəyyənləşdirilməsi	60
2.4.Tikinti təşkilatlarının tenderdə iştirakı ilə əlaqədar məsrəflərin uçotunun təkmilləşdirilməsi	63
III Fəsil. Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının təhlilinin təkmilləşdirilməsi yolları	69
3.1. Kapital qoyuluşları zamanı qeyri müəyyənlik və risklərin amilli təhlili	
3.2. Kapital qoyuluşları fəaliyyətinin ümumilikdə və amillər üzrə təhlili	72
3.3. Kapital qoyuluşları layihələrinin maliyyələşmə mənbələrinin təhlili	74
3.4. Kapital qoyuluşlarının effektivliyinin təhlili	77
Nəticə	80
İstifadə olunan ədəbiyyat	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Son illərdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikada dərin sosial iqtisadi dəyişikliklər baş verməkdədir. Azərbaycan xalqı bazar iqtisadiyyatı və müstəqillik şəraitində sənayeləşmənin, tikintinin, kənd təsərrüfatının, ticarətin, kommersiya fəaliyyətinin, birgə müəssisələrin inkişafında, habelə milli məsələlərin həllində müəyyən nailiyyətlər qazanmışdır. Lakin bu sahədə görüləsi işlər hələ də çoxdur.

Hesablamalara görə ötən illərdə kapital qoyuluşu xətti ilə tikinti istehsalının bəzi sahələrində artıma nail olunmuşdur. Bununla yanaşı xalq istehlakı malları istehsal edən müəssisələrin işinin keyfiyyət göstəriciləri nisbətən sabit qalmış, əmək, material və maliyyə ehtiyatlarından istifadə günün tələbləri səviyyəsində qurulmuşdur.

Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tikintinin bir sıra sahələri üzrə bəzən, artıma, bəzən də, azalmaya yol verilmişdir.

Müstəqilliyin əvvəlki illərində olduğu kimi 2016-cı ildə də respublikanın sosial-mədəni və istehsal quruculuğu sahəsində bir sıra proqramlar həyata keçirilmişdir. Təkcə dövlət kapital qoyuluşları hesabına bir sıra əsas fondlar istismara verilmişdir ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə xeyli çoxdur. Ötən il ərzində bir sıra sənaye müəssisələrinin tikintisi üzrə işlər davam etdirilmişdir. Lakin bir sıra tikinti materiallarının çatışmaması, özünü kəskin surətdə göstərməkdədir.

Respublika əhalisinin güzəranı onların həyatının mədəni-məişət şəraitinin daha da yaxşılaşması üzrə bəzi tədbirlər həyata keçirilir. Ölkə iqtisadiyyatının bir sıra sahələrində çalışan işçilərin əməyinin ödənməsi səviyyəsi artmışdır.

Dövlətin qarşıya qoyduğu vəzifələr böyük təşkilati iş, yüksək əmək və istehsalat intizamı, ciddi nəzarət qoyulmasını tələb edir.

Bütün təsərrüfat işlərinin səviyyəsinin, kadrlarda işgüzarlığın məsuliyyətinin və təşəbbüskarlığın artırılması ön plana çəkilmişdir.

Respublika iqtisadiyyatının sürətli inkişafının qarşısında duran vəzifələrin həlli təsərrüfat mexanizmində dərinlən dəyişikliklər aparılmasını, idarə olunmanın səmərəli və yığcam sisteminin yaradılmasını bir məqsəd kimi qarşıya qoyur.

Bu nöqteyi-nəzərdən yazılmış dissertasiya işinin mövzusu öz aktuallığına görə heç bir şübhə doğurmur.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Müasir şəraitdə bazar mexanizmləri daima inkişafında etməsi nəticəsində təsərrüfat hesablı müəssisələrdə, maliyyə müstəqilliyi əldə edən tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının idarə edilməsi prosesi xeyli çətinləşib. Tikinti müəssisələrində istehsal fəaliyyətinin daha effektiv idarə edilməsi bütün fəaliyyətlərdə uçotun və təhlilin düzgün qurulması məlumat təminatı səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Belə olduğu şəraitdə sənaye müəssisələrində kapital qoyuluşuna məsrəflərin uçotunu və tikinti məhsullarının maya dəyərinin kalkulyasiyasını ayrı-ayrı müəssisələr və şirkətlər nəzərdən keçirməyə və konkret tövsiyyələr verməyə geniş ehtiyac duyulur. Tikinti təşkilatlarının kapital qoyuluşlarının uçotunun təşkili və inkişaf problemləri ilə bağlı (bir çox alimlər, iqtisadçılar) elmi praktik baxımından aktuallığı ilə fərglənən tədqiqatlar aparmışlar. Bu istiqamətdə Azərbaycanın iqtisadçı alimlərin sayılan Səbzəliyev S.M., Mustafayev Y.R., Abbasov Q.Ə., A.R.Kərimov, Musayeva N.M., Rzayev Q.R., Kazımov R.N., İsmayılov N.M., Salahov Ə.S., Səmədzadə Z.Ə., və başqa iqtisadçı alimlərində işlərini buna misal göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tikinti təşkilatlarının kapital qoyuluşlarının uçot və təhlilinin təkmilləşməsi üzrə optimal qərarlarının qəbul edilməsi üçün vacib məlumatları hazırlamaq, bununla da uçot prosesinin özünü optimallaşdırmaq olar. Son illərdə dövlət və təsərrüfat orqanlarının ardıcıl və məqədəuyğun səyləri nəticəsində ölkənin iqtisadi və sosial inkişafında müsbət dəyişikliklər edilir. Xüsusən də tikintinin

bir sıra sahələrinə kapital qoyuluşlarının həcmi artır, nəqliyyatın və xalq təsərrüfatının digər sahələrinin işində də nəzərə çarpan dərəcədə yaxşılaşmağa doğru meyl müşahidə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Magistr dissertasiyasında nəzəri və metodiri səbəbdən iqtisad elminin tərkib hissəsi olan mühasibat uçotunun nəzəri dəlilləri, çox məşhur iqtisadçı alimlərin bütövlükdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatına məxsus nəzəri, metodiki və praktiki işləri, məqalələri, Azərbaycan Respublikasının ali və qanunauyğun hakimiyyət qurumlarının normativ və metodoloji materialların, dövlət qərarlarının və normativ aktların əsasında qurulmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Magistr dissertasiyasına işinin yerinə yetirilməsi zamanı AR Maliyyə Nazirliyində olan informasiyalarından, Maliyyə Hesabatın Beynəlxalq Standartlarının və onun əsasında düzəliş edilmiş MMUS, və başqa metodoloji xarakterli ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Magistr dissertasiyasına işinin elmi yeniliyini açılayarkən qeyd etmək lazımdır ki, onun elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: 1. Təcrübə göstərir ki, 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabı üzrə subhesabların sayı həddən artıq çoxdur və onların böyük bir qismindən müəssisələr demək olar ki, istifadə etmir. Belə bir şəraitdə onların sıra nömrələrini dəyişdirməklə yenidən qruplaşdırmaq məqsədə uyğundur.

2. Qeyd etmək lazımdır ki, inşaat həyata keçirilən zaman ən mühüm problemlərdən birisi obyektin plan (normativ) dəyərini müəyyənləşdirmək hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda və digər iri şəhərlərdə arxitekturanı və şəhərsalmanı idarə etmək üçün inşaat işlərinə qiymət qoyma mərkəzlərinin təsis edilməsi məqsədə uyğun sayıla bilər.

3. Podrat üsulu ilə həyata keçirilən inşaat zamanı analitik hesabların debetini məsrəflər üzrə açıqlamaq və aşağıdakı maddələri göstərmək məqsədə uyğundur:

a) «Layihə-axtarış işləri»;

- b) «İnşaat-quraşdırma işləri»;
- c) «Əlavə dəyər vergisi» və i.a.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Smeta-layihə hesablamaları inşaat-quraşdırma işlərinin (obyekt və onun növləri üzrə bütövlükdə), habelə tikilməkdə olan obyektlərin bəzi konstruktiv üsürlərinin smeta dəyərini müəyənləşdirmək üçün tərtib olunur.

İşçi çertyocları inşaat və yaxud obyektlərin yenidən qurulmasını həyata keçirən iş icraçıları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İşlər podrat üsulu ilə görülən zaman podrat müqaviləsi tərəflərin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən başlıca sənəd sayılır. Müqavilə sifarişçi və baş podratçı arasında yeni tikintinin bütün müddəti ərzində bağlanılır.

Baş podratçı tərəfindən podrat müqaviləsinin layihəsini tərtib etmək üçün sifarişçi müəyyən olunan müddətdə ona təsdiq edilən titul siyahısını və digər sənədləri təqdim etməlidir. Layihə-smeta sənədləşməsi, habelə işçi sənədləri və tədqiqat materialları inşaat başlananaqədək dəqiq nəzərdə tutulan müddətdə sifarişçi tərəfindən podratçıya təqdim olunmalıdır. Obyektin müqavilə qiyməti layihə-smeta sənədində göstərilir.

Göstərilən sənədlər baş podratçıya veriləndən sonra ən gec 45 gün ərzində podrat müqaviləsi imzalanmalıdır.

Podrat müqaviləsi haqda qaydalara görə inşaatın materiallarla, məmulatlarla və avadanlıqlarla təminatı qaydası həmin sənəddə öz əksini tapmalıdır.

Baş podratçı öz növbəsində xüsusi işlərin (santexnik, elektricləşdirmə, telefonlaşdırma və s.) yerinə yetirilməsini digər təşkilatlara (subpodratçı) həvalə edə bilər. Subpodratçılarla hesablaşmalar baş podratçı tərəfindən həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inşaat həyata keçirən zaman ən mühüm problemlərdən birisi obyektin plan (normativ) dəyərini müəyənləşdirmək hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda və digər iri şəhərlərdə arxitekturanı və şəhərsalmanı idarə etmək üçün inşaat qiymət qoyma mərkəzlərinin təsis edilməsi məqsəddə uyğun sayıla bilər.

Bu mərkəzlərin başlıca vəzifəsi inşaat üzrə qiymət qoymanın regional normativ-informasiya bazasının formalaşması hesab olunur.

Təklif etdiyimiz mərkəzlər resurs-indeks metodları vasitəsilə inşaat obyektlərinin dəyərini müəyyənləşdirməyə xidmət göstərməlidir.

Hazırda büdcənə kənar maliyyələşmə mənbələri hesabına inşaat işlərini həyata keçirən investor-təşkilatların qeyd etdiyimiz mərkəzlərin xidmətlərinə çox böyük ehtiyacı var.

Dissertasiya işinin strukturu.Dissertasiya işi 3 fəsildən , nəticədən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin mətni 83 kompyuter səhifəsi formasında yazılmışdır. Dissertasiyada mətnin daxilində 5 cədvəl verilmiş və 29 ədəbiyyat mənbəyindən istifadə edilmişdir.

FƏSİL I. Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının uçotu və təhlilinin metodiki əsasları

1.1.Kapital qoyuluşlarının mahiyyəti və tərkibi

Kapital qoyuluşları dedikdə, müəssisələrin əsas vəsaitlərinin təkrar istehsalı və təzələnməsi prosesi başa düşülür.

Kapital qoyuluşlarının tərkibinə inşaata çəkilən xərclər, əsas vəsaitlərin satın alınması xərcləri, sair əsaslı işlər və məsrəflər (layihə-axtarış, geoloji kəşfiyyat və qazma işləri, torpaq sahələrinin ayrılması xərcləri, inşaatla əlaqədar insanların köçürülməsi xərcləri, yeni tikiləsi müəssisələr üçün kadr hazırlığı xərcləri və s.) daxil edilir. Balansda kapital qoyuluşları sifarişçi üçün həqiqi məsrəflərlə əks etdirilir. Kapital qoyuluşları yığılmış amortizasiya vəsaitləri (sadə təkrar istehsal), habelə xalis mənfəət və yaxud uzunmüddətli kreditlər (geniş təkrar istehsal) hesabına maliyyələşdirilir.(14 səh.237)

Bazar münasibətləri şəraitində kapital qoyuluşu dedikdə, müəssisənin hər hansı növ dövriyyədən kənar aktivlərinə kapitalları da nəzərdə tutulur. Bu məsələ nə mühasibat uçotunun nəzəriyyəsində, nə də digər normativ sənədlərdə öz əksini tapmamışdır.

Beləliklə, kapital qoyuluşu hər hansı bir təşkilatın fəaliyyətinin xüsusi sahəsidir və əsas vəsaitlərin, habelə digər dövriyyədən kənar aktivlərin artırılması və təzələnməsi ilə əlaqədardır.

Kapital qoyuluşu müəssisənin tikintiyə, torpaq, tikili və avadanlıqların və qeyri-maddi aktivlərin əldə olunmasına pul vəsaitləri qoyuluşu və qiymətli kağızlardan və faiz şəklində gəlir əldə olunmasıdır. Sərmayə qoyuluşları müddətinə əsasən təsnifləşdirilərkən iki hissəyə ayrılır; qısamüddətli kapital qoyuluşları və uzunmüddətli kapital qoyuluşları. Bir il (12 ay) müddətinə həyata keçirilən qısamüddətli kapital

qoyuluşları, bir ildən daha uzun bir zamanda həyata keçirildikdə isə uzunmüddətli kapital qoyuluşları adlanır. (8səh.235)

Uzunmüddətli kapital qoyuluşları anlayışı altında müəssisənin satış üçün nəzərdə tutulmayan qeyri-maddi aktivlərin istehsalına, həcminin artırılmasına və əldə edilməsinə çəkilən xərclər başa düşülür.

Uzunmüddətli kapital qoyuluşları aşağıdakı fəaliyyətlərlə bağlı ola bilər:

Yeni tikinti və ya rekonstruksiya şəklində tikintinin həyata keçirilməsi, fəaliyyət göstərən müəssisələrin və qeyri-istehsal obyektlərinin artırılması və texniki silahlanması.

Binaların, tikililərin, avadanlıqların, nəqliyyat vasitələri və digər torpaq, tikili və avadanlıqların əldə olunması.

Torpaq sahələri və təbiətdən istifadə obyektlərinin əldə olunması.

Qeyri-maddi aktivlərin (patent, lisenziya, proqram məhsulları, elmi-tədqiqi və təcrübi konstruktiv işlər, proyekt işlər) əldə olunması.

Kapital qoyuluşlarına torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin, torpaq obyektlərinin, təbiətdən istifadə və əldə edilməsinə düşən xərclər aiddir.

Uçot təcrübəsində «kapital qoyuluşları» anlayışı dar mənada istifadə edilir (torpaq, tikili və avadanlıqların əldə edilməsinə çəkilən xərclər). Geniş mənada isə kapital qoyuluşları - müəssisənin bütün qeyri-maddi aktivlərə kapital qoyuluşları başa düşülür.

Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan kapital qoyuluşu xərcləri ayrıca uçota alınır.

Kapital qoyuluşları bilavasitə müəssisələr (sifarişçi) və yaxud ixtisaslaşdırılmış tikinti təşkilatları tərəfindən aparıla bilər. Bununla əlaqədar olaraq kapital qoyuluşları öz üsuluna görə iki növə bölünür:

a) podrat üsulu;

b) təsərrüfat üsulu.

Podrat üsulu zamanı kapital qoyuluşları podratçı tikinti təşkilatlarının, firmaların, şirkətlərin və digər ixtisaslaşdırılmış müəssisələrin qüvvəsi və vəsaiti ilə həyata keçirilir.

Təsərrüfat üsulu zamanı kapital qoyuluşu təşkilatın qüvvəsi və vəsaiti ilə aparılır.

Kapital qoyuluşlarına aiddir:

1) Yenilərinin inşası və fəaliyyətdə olan istehsalat, mədəni-məişət, idman və digər obyektlərin yenidən qurulması;

2) Əsas vəsaitlərin satın alınması (çatdırılma xərcləri də daxil edilməklə);

3) Çoxillik əkmələrin basdırılması və becərilməsində (bağlar, giləmeyvəliklər, üzümlüklər, meçə zolağı vəs.) çəkilən xərclər;

4) Əsas sürünün təşkilinə çəkilən xərclər (yaşlı işçi və məhsuldar heyvanların satın alınması, cavan heyvanların əsas sürüyə keçirilməsi). (14.səh.219)

Müəssisənin necə bir əsas fəaliyyəti kimi kapital qoyuluşları xüsusi mənbələr (mənfəət) hesabına ödənilir, çatışmayan hissəsi isə bank kreditləri və borclar hesabına ödənilir. İstisna hallarda qeyri-dövlət təşkilatlarında kapital qoyuluşlarına çəkilən məsrəflər dövlət büdcəsindən təxsisatlar hesabına ödənilir.

Əsas fəaliyyətlə kapital qoyuluşları arxasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Kapital qoyuluşları əsas istehsalın genişləndirilməsinə, hazır məhsul istehsalının texnologiyasının təkmilləşdirilməsinə, əmək məhsuldarlığının və son nəticədə mənfəət kütləsinin yüksəldilməsinə kömək göstərir.

Kapital qoyuluşlarının mühasibat uçotu 103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» 113 №-li «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabında aparılır. Balansa münasibətinə görə hesab aktivdir: Hesabın debetində kapital qoyuluşu məsrəfləri, kreditində isə əsas vəsaitlər mədaxil olunan zaman məsrəflərin silinməsi göstərilir. Qeydlər ilin əvvəlindən artan yekunla həyata keçirilir. İlin sonunda yarımçıq kapital qoyuluşu (çoxillik əkmələrin əkilməsinə və becərilməsinə çəkilən xərclərdən başqa) öz əksini balansın aktivinin I bölməsində «Bitməmiş inşaat» maddəsində tapır.

1.2. Podrat və təsərrüfat üsulu ilə kapital qoyuluşlarının sənədləşdirilməsi və uçotu

Uzunmüddətli kapital qoyuluşlarının uçotunun əsas məqsədi bunları sadalamaq olar:

Obyektin tikintisində uçota alınan obyektlərdə baş verən xərclərin tam, vaxtında və dəqiq uçota alınması;

İstehsal güclərinin və tikililərin fəaliyyəti dövrü tikintinin başa çatdırılmasının kontrolinqinin təmin olunması;

Torpaq, tikili və avadanlıqların, torpaq sahələrinin, təbiətdən istifadənin , fiziki əsasa malik olmayan aktivlərin alınması və istismarı zamanı inventar qiymətinin dəqiq müəyyən olunması və əks etdirilməsi;

Uzunmüddətli sərmayə qoyuluşlarının maliyyələşmə mənbələrindən istifadəsinin nəzarətini təmin olunması;

Uzunmüddətli sərmayə qoyuluşlarının uçotu baş vermiş faktiki xərclər üzrə aparılır:

Baş çatmış tikinti üzrə və onun ayrı-ayrı sahələri üzrə (binalar, qurğular);

Alınmış torpaq, tikili və avadanlıqlar, torpaq, təbiətdən istifadə sahələri, fiziki əsasa malik olmayan aktivlər üzrə.

Obyektlərin inşası zamanı tikinti aparın podrat müəssisə uçotu obyektlərin fəaliyyətə ilk öncə əvvəlcə a tam istifadəyə verilməmişdən dövr kəsiyi arasında artan fərqi üzrə göstərir. Xərclərin uçotunu tikinti podrat üsulu ilə aparın müəssisə faktiki dəyərdən başqa sərmayə qoyuluşlarının müqavilə və yaxud ədalətli dəyərlə də apara bilər.

Uzunmüddətli kapital qoyuluşlarının mühasibat uçotu hesablar planında 103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» və 113 «Torpaq, tikili və

avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» adlı hesablarda aparılır. Bu hesablara aşağıdakı subhesablar açmaq olar:

- 1 «torpaq sahələrinin alınması»
- 2 «təbiətdən istifadə obyektlərinin əldə edilməsi»
- 3 «əsas vəsait obyektlərinin tikintisi»
- 4 «ayrı-ayrı əsas vəsait obyektlərinin əldə edilməsi»
- 5 «torpaq, tikili və avadanlıqların dəyərini artırmayan məsrəflər»
- 6 «qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi»
- 7 «cavan heyvanların əsas sürüyə keçirilməsi»
- 8 «yaşlı heyvanların alınması»
- 9 «hədiyyə kimi alınmış heyvanların gətirilməsi»(8 səh.239)

113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «torpaq sahələrinin alınması» subhesabında təşkilatın öz mülkiyyətinə keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş torpaq obyektlərinin alınmasına xərclər öz əksini tapır 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «təbiətdən istifadə obyektlərinin əldə edilməsi» subhesabında təşkilatın təbiətdən istifadəsi və əldə edilməsi əks olunur. 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «əsas vəsait obyektlərinin tikintisi» subhesabında isə binaların və ötürücü qurğuların inşası, avadanlıqların quraşdırılması xərclər göstərilir. 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «ayrı-ayrı əsas vəsait obyektlərinin əldə edilməsi» subhesabında avadanlıqların, maşınların və digər montaj tələb etməyən obyektlərin alınmasına çəkilən xərclər göstərilir 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının subhesabda qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsinə çəkilən xərclər öz əksini tapır. 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabında kənd təsərrüfatında sürülərdə iri və xırda heyvanların

hərəkəti fəaliyyətlər cavan heyvanların sürüyə qatılması, qoca heyvanların alınması və s. qeydə alınır.(8 səh.241)

103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «torpaq sahələrinin istifadə hüququnun əldə edilməsi» subhesabında müəssisənin nəzərdə tutulmuş torpaq sahələrinin istifadə hüququnun alınmasına çəkilən məsrəflər əks **etdirilir** 103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «təbiətdən istifadə hüququnun əldə edilməsi» subhesabında müəssisənin təbiətdən istifadə hüququnun əldə edilməsi əks olunur. 103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «əsas vəsait obyektlərindən istifadə hüququnun əldə edilməsi əks olunur». 103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının subhesabda qeyri-maddi aktivlərin (patent,ticarət nişanları,lisenzialar,qudvil və s.) əldə edilməsinə çəkilən xərclər öz əksini tapır.

113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının debetində aktivlərin tikilməsinə,alınmasına başvermiş faktiki xərclər, o,cümlədən əsas sürünün yaradılması əks olunur.

Torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin və digər aktivlərin formalaşmış ilk qiyməti 103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması», 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabdən 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-Dəyər», 101 «Qeyri-maddi aktivlər-Dəyər» və s. hesabların debetinə yazılır.

Əsas sürünün formalaşmasının məsrəflər 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabdən 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-Dəyər» hesabının debetinə silinir.

103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması», 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabın qalığı müəssisənin bitməmiş istehsalə kapital qoyuluşlarının obyomu, əsas vəsaitlərin və fiziki əsas malik

olmayan aktivlərin alınması ha belə baş sürünün formalaşması fəaliyyətində başa çatmamış məsrəflər göstərilir.

103 «Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması», 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabın analitik uçotu ayrıca inşa edilən və alınan obyektlər və atrıca heyvan növü üzrə ayrı-ayrılıqda aparılır.

Yeni vəsaitlərin inşası və alınması ilə əlaqədar analitik uçot rekonstruksiya işləri, qazma işləri, maşın və avadanlığın montajı, montaj tələb edən avadanlıqlar, montaj tələb etməyən avadanlıqlar, ləvazimatlar və alətlər, kapital tikinti ilə bağlı smeta proekt - mühəndis işləri, sərmayə qoyuluşları haqqında digər məsrəflər və s. tikinti məsrəfləri üzrə haqqında bilgilərin alınmasını təmin etməlidir.

Sərmayə qoyuluşları torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən istehsalı, keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılması, yenisinin yaradılması, istifadədə olanların genişləndirilməsi xərclərini özündə birləşdirir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən istehsalı təsərrüfat fəaliyyətidir, bütün başqa təsərrüfat prosesləri kimi torpaq, tikili və avadanlıqların təkrar istehsalı da mühasibat uçotunda öz əksini taparkən xərclərin və nəticənin qarşılıqlı əlaqəsi şəklində özünü göstərir. Uçotda ilk növbədə kapital qoyuluşları prosesindəki xərclər yəni obyektin layihələşdirilməsi, tikintisi və rekonstruksiyası, avadanlıqların quraşdırılması və əldə olunması, hazır obyektlərin alınmasına xərclər əks olunur. Kapital qoyuluşlarının yekunu rekonstruksiya edilmiş əsas vəsaitləridir.

Sərmayə qoyuluşlarının növlərinə əsasən onun düzgün qruplaşdırılmasını vacib məsələdir. Bir neçə xarakterinə görə sərmayə qoyuluşlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Konstruktiv strukturuna görə sərmayə qoyuluşları inşaa və quraşdırma işlərinə bölünürlər (maşın və avadanlıqların, alət və inventarların, və sair xərclər).

Tikinti işlərinə binaların və qurğuların tikilməsi, genişləndirilməsi və təmiri ilə bağlı işlər aiddir. Quraşdırma işlərinə avadanlıqların quraşdırılması, texnoloji, enerji,

qaldırıcı-nəqliyyat avadanlıq və maşınlarının yığılması və sair işlər qurulduqdan sonra yerində istifadəyə verilən avadanlıqların eksploatasiya verilməsi aiddir.

Ləvazimatların, alətlərin və inventarların tərkibinə montaj tələb edən avadanlıqlar və montaj tələb etməyən avadanlıqlar,ləvazimatlar və alətlər daxildir. Montaj tələb etməyən avadanlıqlara nəqliyyatlar və digər vasitələr, sərbəst dayanan aparatlar və s. əlavə montaj xərci tələb etməyən avadanlıqlar aiddir.(8 səh. 266)

İstiqamətləndirilməsinə görə sərmayə qoyuluşları yeni tikinti, rekonstruksiya, gücləndirilmə, texnoloji silahlandırma və istehsal gücünün saxlanılmasına bölünür.

Tikililərin və qurğuların yeni sahə üzərində ilkin proyekt ilə inşası yeni tikinti deyilir. Artma zamanı əlavə tikintilər həyata keçirilir və yaxud mövcud olan istehsalatın həcmnin artması nəzərdə tutulur. Rekonstruksiya mövcud sahələrin və ya istehsalatın yenidən montajıdır. Texniki silahlandırmada ayrı-ayrı sahələrin və istehsalatın ən avanqard texniki və texnoloji güclərini təmin olunmasıyla texniki səviyyəsinin artırılması üçün kompleks işlər görülməlidir. Fəaliyyətdə olan təşkilatın istehsal gücünün möhkəmləndirilməsi sabit olaraq silinmiş vəsaitlərin yenisi ilə əvəz olunmasından ibarətdir.

İstehsal məsrəflərin istiqamətləndirilməsinə görə sərmayə qoyuluşları istehsal təyinatlı avadanlıqların (anbarlar, qarajlar və s.) inşası üçün nəzərdə tutulmuş sərmayə qoyuluşlarına, qeyri-istehsal təyinatlı vəsaitlərin (yaşayış məntəqələri, idman təsisatları, tibb obyektləri və s.) inşası üçün nəzərdə tutulmuş sərmayə qoyuluşlarına və icarəyə, lizinq və arendaya verilməsi nəzərdə tutulan sərmayə qoyuluşlarına bölünürlər.

Hazır olma səviyyəsinə görə əsaslı kapital tam başa çatmış və tam başa çatmamış (bitməmiş istehsal) hissələrə bölünür. Tam başa çatmış və istismara verilmiş tikililər və torpaq, maşın və avadanlıqlar aiddir. Başa çatmamış, bitməmiş istehsala inşaa edilən obyektlər üçün tikinti-inşaa işlərinin yerinə yetirilməsi obyomu, daxil olan quraşdırma tələb etməyən avadanlıqlar, quraşdırılmaqda olan obyektlər və xərclər aiddir.

Kapital qoyuluşlarını həyata keçirən təşkilat «podratçı» adlanır. Görülən işlər podrat üsulu ilə, inşaa-quraşdırma üçün ixtisaslaşmış təşkilat (podratçı) ilə kontrakt bağlanır və yaxud təşkilat öz material ehtiyatları hesabına təsərrüfat üsulu yolu ilə həyata keçirilir.

Sərmayə qoyuluşları ancaq titul siyahıların, proyekt-smeta sənədlərinin və maliyyə-ləşmə mənbələrinin mövcudluğu şəraitdə həyata keçirilə bilər. Titul siyahılarda inşaaya və rekonstruksiyaya vacib olan obyektlərin, işin əvvəlcə başlaması ondan sonra qutarması, proyekt-smeta dəyəri illər üzrə sərmayə qoyuluşlarının həcmi göstərilir. Proyekt-smeta sənədlərində lalihələr, çertyojlar, kompleks texniki uçot sənədləri, izahedici qeydlər və müəssisənin, tikililərin inşası lazım olan digər materiallar daxildir. Proyekt-smeta sənədləri texniki-iqtisadi əsas baza və texniki-iqtisadi hesablanması üzərində qurulur.

Podrat üsulu ilə keçirilən inşaa işləri zamanı sifarişçi subpodratçı ilə müqavilə imzalayır və baş subpodratçı adlanır. Subpodratçı ümumtikinti, xüsusi tikinti və inşaa işlərinə görə sifarişçi qarşısında cavabdehlik daşıyır. Subpodratçı öz istəyi ilə digər təşkilatları da tikinti-montaj işlərinə cəlb edə bilər. Bu təşkilatlar subpodratçılar deyilir. Subpodratçılar müqaviləni əsas podratçı ilə bağlayır və bundan sonra onlar qarşısında duran müəyyən işlərin vaxtlı-vaxtında yerinə yetirilməsinə cavabdehlik daşıyırlar.(8 səh.243)

İnşaa işlərinin təşkili, onun gedişatına və mühasibat uçotunun dəqiq aparılmasına sifarişçi müəssisə yerinə yetirir.

Uzunmüddətli sərmayə qoyuluşlarının uçotu 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sintetik hesabında aparılır. Bu hesabda kapitalların növlərinə görə bir çox subhesablar var. 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabın debetində inşaa işlərinin əvvəlindən çoxalan yekun üzrə ayrı-ayrı maşın və avadanlıqların inşasına və montajına çəkilən faktiki

məsrəflər əks olunur. Hesabın son qalığı (debetdə) bitməmiş istehsalın dəyəri əks etdirilir.

İnşaa fərdi istehsalat sayılır. İnşaa işləri planlaşdırmadan başlayır. Planlaşma tikinti işlərinin mövcud plan-smetasından və maliyyələşmə mənbələrinin müəyyənlişməsidir. İnşaa işləri təmir edilmiş obyektlərin istismara verilməsi yolu ilə başa çatdırılır. Buna görə də əmələ gələn məsrəflərin uçotunda tapşırıq metodundan istifadə olunur. Podratçı inşaanın başlaması ilə obyektin istismara təhvil verilməsi arasındakı dövrdə məsrəfləri artan yekunla göstərir. İşlər bitənə qədər 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı xərclərin kapitallaşdırılması» hesabında uçota alınan məsrəflər bitməmiş sərmayə qoyuluşlarını təşkil edir.

Mühasibat uçotunda tikinti məsrəfləri smeta sənədləri ilə təyin olunan xərc strukturu üzrə qruplaşdırılır. Aşağıdakı xərc təsnifatı üzrə uçotu aparmaq olar; maşın və avadanlıqların inşaa işləri üzrə, quraşdırılmağa təhvil verilmiş maşın və avadanlıqların əldə edilməsi, quraşdırma tələb etməyən avadanlıqların əldə olunması, alətlərin və inventarların əldə olunması, sair kapital xərclər.

Müqavilənin şərtlərinə əsasən sifarişçi podratçını tikilən obyektlərə montaj edilməsi avadanlıqla təmin edə bilər. Sifarişçinin əldə olunmuş avadanlığını uçota almaq məqsədi ilə sərbəst olaraq 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sintetik hesabı açılır. Hesabın debetində müəssisənin bazasına daxil olan quraşdırılacaq avadanlıqlara çəkilən məsrəflər əks olunur. Göstərilən məsrəflər malsatanların hesabındakı avadanlığın qiymətindən, nəqliyyat xərclərindən, əmtəə birjalarının xidmət dəyərindən, gömrük məsrəflərindən və sairədən ibarət olur.

Sintetik uçot ümumiləşmiş qaydada (subhesablara bölünmədən) pul ifadəsində Baş Kitabda aparılır.

Hesabdarlığın memorial-order formasında analitik uçot məsrəflərinin (istehsalın) uçotunun çoxxanalı kitabında həyata keçirilir. Bu zaman hesab uçot obyektləri üzrə

aparılır və qeydlər il ərzində aparılır. Uçotun curnal-order formasında analitik uçot sərmayə qoyuluşlarının növləri və tərkibi üçün aşağıdakı uçot registrlərində qeydə alınır:

a) 18 №-li başa çatdırılmamış və təhvil verilməmiş işlər üzrə məsrəflərin uçotu vedomostunda;

b) 18 №-li növləri üzrə istismara verilmiş əsas vəsait obyektlərinin ilk dəyərini təşkil edən məsrəflərin uçotu vedomostunda;

c) 10-1,13 və 16 №-li kapital qoyuluşları üzrə ümumiləşdirilmiş göstəricilərin uçotu jurnal-orderlərində.

113 №-li hesabının birinci iki subhesabında müəssisənin mülkiyyətinə alınan torpaq sahələrinə və təbiətdən istifadə obyektlərinə çəkilən xərclər əks etdirilir.

Misal. Müqavilə dəyərlə 100000 min manat məbləğində torpaq sahəsinin satın alınması üzrə hesabnamə aksept olmuşdur, Əlavə dəyər vergisi 18000 min manatdır:

a) D-t 113 №-li hesabın 1-ci «Torpaq sahələrinin əldə edilməsi» subhesabı 100000 min manat.

D-t 241 №-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» hesabı-18000 min manat.

K-t 431və yaxud 531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısa müddətli kreditor borcları» hesabı 18000 min manat.

b) Torpaq sahəsi 10000 min manat məbləğində mədaxil olunmuşdur.

D-t 111 №-li «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» 100000 min manat.

K-t 113-1 «Torpaq sahələrinin əldə edilməsi» subhesabı 100000 min manat.

v) Satın alınan torpaq sahəsinə görə hesablaşma hesabından 18000min manat köçürülmüşdür:

D-t K-t 431və yaxud 531 №-li «Malsatan və podratçılara uzun və qısa müddətli kreditor borcları».

K-t 223 №-li «Bank hesablaşma hesabları» 18000 min manat.

s) ƏDV üzrə büdcə ilə hesablaşmalar əks etdirilmişdir. (18000 min manat).

D-t 521 hesabı. 18000 min manat.

K-t 241 №-li «Əvəzləşdirilən ƏDV» hesabı 18000 min manat.

113 №-li hesabın 3-cü «Əsas vəsaitlərin inşası» subhesabında həm podrat, həm də təsərrüfat üsulu ilə həyata keçirilən əsas vəsait obyektlərinin inşası, yenidən qurulması və modernləşdirilməsinə çəkilən xərclər nəzərə alınır.

İnşaat özlüyündə «yeni» və «keçici» inşaata bölünür.

«Yeni» inşaat dedikdə, yeni yaradılan obyektlər başa düşülür.

«Keçici» inşaat dedikdə isə inşası keçən ildən başlayan yarımçıq tikintiləri nəzərdə tutmaq lazımdır. Tamamilə aydındır ki, sifarişçi təşkilat öz vəsaitlərini çox saylı obyektlərin inşasına səpələnməməlidir.

Fəaliyyətdə olan obyektlərin yenidən qurulması və modernləşdirilməsinə aiddir:

a) genişləndirmə ilə əlaqədar məsariflər (əlavə istehsalatların və obyektlərin inşası);

b) fəaliyyətdə olan sexlərin və obyektlərin yenidən qurulması (mövcud istehsal gücünü genişləndirməmək şərtilə);

c) qabaqcıl texnikanın və texnologiyanın tətbiqi, istehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması, köhnəlmiş və aşınmış avadanlıqların daha məhsuldar avadanlıqlarla əvəz olunması üzrə kompleks tədbirlər.

Hazırda fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulmasına və texniki cəhətdən silahlandırılmasına, habelə mini istehsalatların tikintisinə (kolbasa sexi, çörək bişirmə sexi, yağ-pendir sexi və s.) xüsusi diqqət yetirilir.

Yeni inşaatı həyata keçirmək və fəaliyyətdə olan əsas vəsait obyektlərini yenidən qurmaq üçün sifarişçi müəssisə layihə-smeta sənədləşməsinə malik olmalıdır. Bu sənədin tərkibinə layihə, smeta-layihə hesablamaları və işçi çertyoqlar daxildir.

Layihə iki yerə bölünür: tipik layihələr və fərdi layihələr. Tipik layihələr inşaatda olan bir neçə dəfə istifadə olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Fərdi layihələrdən yalnız bir dəfə istifadə edilir.

Smeta-layihə hesablamaları inşaat-quraşdırma işlərinin (obyekt və onun növləri üzrə bütövlükdə), habelə tikilməkdə olan obyektlərin bəzi konstruktiv ünsürlərinin smeta dəyərini müəyənləşdirmək üçün tərtib olunur.

İşçi çertyocları inşaat və yaxud obyektlərin yenidən qurulmasını həyata keçirən iş icraçıları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İşlər podrat üsulu ilə görülən zaman podrat müqaviləsi tərəflərin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən başlıca sənəd sayılır. Müqavilə sifarişçi və baş podratçı arasında yeni tikintinin bütün müddəti ərzində bağlanılır.

Baş podratçı tərəfindən podrat müqaviləsinin layihəsini tərtib etmək üçün sifarişçi müəyyən olunan müddətdə ona təsdiq edilən titul siyahısını və digər sənədləri təqdim etməlidir. Layihə-smeta sənədləşməsi, habelə işçi sənədləri və tədqiqat materialları inşaat başlananaqədək dəqiq nəzərdə tutulan müddətdə sifarişçi tərəfindən podratçıya təqdim olunmalıdır. Obyektin müqavilə qiyməti layihə-smeta sənədində göstərilir.

Göstərilən sənədlər baş podratçıya veriləndən sonra ən gec 45 gün ərzində podrat müqaviləsi imzalanmalıdır.

Podrat müqaviləsi haqda qaydalara görə inşaatın materiallarla, məmulatlarla və avadanlıqlarla təminatı qaydası həmin sənəddə öz əksini tapmalıdır.

Baş podratçı öz növbəsində xüsusi işlərin (santexnik, elektricləşdirmə, telefonlaşdırma və s.) yerinə yetirilməsini digər təşkilatlara (subpodratçı) həvalə edə bilər. Subpodratçılarla hesablaşmalar baş podratçı tərəfindən həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inşaat həyata keçirən zaman ən mühüm problemlərdən birisi obyektin plan (normativ) dəyərini müəyənləşdirmək hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda və digər iri şəhərlərdə arxitekturanı və şəhərsalmanı idarə etmək üçün inşaat qiymət qoyma mərkəzlərinin təsis edilməsi məqsədə uyğun sayıla bilər.

Bu mərkəzlərin başlıca vəzifəsi inşaat üzrə qiymət qoymanın regional normativ-informasiya bazasının formalaşması hesab olunur.

Təklif etdiyimiz mərkəzlər resurs-indeks metodları vasitəsilə inşaat obyektlərinin dəyərini müəyyənləşdirməyə xidmət göstərməlidir.

Hazırda büdcənə kənar maliyyələşmə mənbələri hesabına inşaat işlərini həyata keçirən investor-təşkilatların qeyd etdiyimiz mərkəzlərin xidmətlərinə çox böyük ehtiyacı var.

113 sayılı hesabın 3-cü «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı üzrə analitik hesablar hər bir obyekt üzrə ayrı-ayrılıqda açılır.

Podrat üsulu ilə həyata keçirilən inşaat zamanı analitik hesabların debetini məsrəflər üzrə açıqlamaq və belə maddələri göstərmək məqsədə uyğundur:

- a) «Layihə-axtarış işləri»;
- b) «İnşaat-quraşdırma işləri»;
- c) «Əlavə dəyər vergisi» və s.

Təsərrüfat üsulu ilə həyata keçirilən inşaat işlərinin mühasibat uçotu aşağıdakı kimidir:

Analitik hesabların debeti üzrə məsrəflər «Onlardan debet üzrə» açıqlaması ilə xərc maddələri əsasında aparılır.

1.Əsas əmək ödənişi.Bu maddədə əsas və əlavə əmək haqqının hesablanılan məbləği əks etdirilir.

Əmək ödənişi hesablanılan zaman belə köçürmə tərtib olunur:

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

K-t 533 «İşçi heyətinə qısamüddətli kreditor borcları» hesabı.

Eyni zamanda əmək haqqının hesablanması ilə yanaşı müəyyən ölçüdə sosial sığortaya ayırmalar edilir:

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

K-t 522-1 «Sosial sığorta üzrə hesablaşmalar» subhesabı.

522-2 sayılı «Pensiya təminatı üzrə hesablaşmalar» subhesabı.

2. «Material ehtiyatları» maddəsində tikinti konstruksiyaları və detalları da daxil edilməklə tikinti-quraşdırma işlərinə sərf olunan materialların faktik dəyəri əks etdirilir. Faktik dəyər dedikdə, materialların satın alınmasına çəkilən xərclər, tədarük-anbar xərcləri və onların obyektlərdəki anbarlara çatdırılması xərclərinin məcmusu başa düşülür. Materialların obyektlərdəki anbardan istifadə olunduğu yerlərə çatdırılması ilə əlaqədar xərclər materialların dəyərinə daxil edilmir. Belə xərcləri müvafiq xərc maddələri şəklində tikinti-quraşdırma işlərinin dəyərinə daxil etmək lazımdır. (8 səh.253)

Satın alınan inşaat materiallarının silinməsi aşağıdakı köçürmə vasitəsilə rəsmiləşdirilir:

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı.

Müəssisənin öz istehsalı olan tikinti materiallarının silinməsini əsas istehsalatın kapital qoyuluşlarına göstərdiyi xidmət kimi nəzərdən kəsirmək tövsiyyə olunur. Bu problemin ciddi surətdə araşdırılması məqsədə müvafiqdir:

D-t 611,731 «Sair əməliyyat gəlirləri və xərcləri» hesabı.

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı uçot dəyərilə və eyni zamanda:

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

K-t 611,731 «Sair əməliyyat gəlirləri və xərcləri» sayılı hesab-buraxılış dəyərilə.

3. «Sair müstəqim xərclər» maddəsində əvvəlki maddələrdə nəzərdə tutulmayan xərclər öz əksini tapır:

a) cəlb olunmuş nəqliyyat xidməti.

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

K-t 435,538 «Digər uzun və qısamüddətli kreditör borcları» hesabı.

b) qrunun, materialların və s. daşınması üzrə müəssisənin özünün avtonəqliyyatının və traktorlarının xidməti silindikdə-

D-t 601 «Satış» hesabı.

K-t 202 «İstehsal məsrəfləri» hesabı-uçot dəyərilə (plan dəyərini həqiqi dəyərinə çatdırmaq şərtilə) və eyni zamanda:

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

K-t 601 «Satış» hesabı, buraxılış dəyərilə.

c) sifarişçi tərəfindən yerinə yetirilə bilməyən ixtisaslaşdırılmış işlərin (santexnika, qazlaşdırma və s.) yerinə yetirilməsi üzrə podratçı təşkilatların xidmətləri-

D-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

K-t 431 və yaxud 531 №-li «Malsatan və podratçılara uzun və qısa müddətli kreditör borcları» hesabı.

4. «İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı üzrə xərclər» maddəsində qabaqcadan ayrıca analitik hesabda («İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı») nəzərə alınmaqla xərclər öz əksini tapır. Təşkilat, bir neçə əsas vəsait obyektinin inşasını həyata keçirən zaman bu analitik hesabın açılması məqsədə uyğundur.

«İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı» analitik hesabının debeti üzrə xərc maddələri, kredit üzrə isə xərclərin əsas vəsaitlərinin inşaat obyektlərinə silinməsi əks etdirilir.

İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı üzrə xərcləri iki yerə bölürlər: 1. birdəfəlik xərclər; 2. cari xərclər.

Birdəfəlik xərclərə aiddir: maşınların yüklənməsi, boşaldılması və qablaşdırılması xərcləri, maşınların sökülməsi və sınaq qaydada işə salınması xərcləri, inşaat maşınlarının qurulması üçün müvəqqəti köməkçi tikililərin hazırlanması və sökülməsi xərcləri və s.

Cari xərclərə aiddir: tikinti maşın və mexanizmlərinin istismarı və saxlanması ilə məşğul olan işçilərin əsas əmək haqqı (533 sayılı hesabın krediti), istehlak olunan yanacaq, yağlayıcı materiallar və köməkçi materialların dəyəri (201 №-li hesabın krediti), inşaat maşın və mexanizmlərinə hesablanan köhnəlmə məbləği (112 sayılı hesabın krediti), təsərrüfat üsulu ilə yerinə yetirilən tikinti maşın və mexanizmlərinin

təmiri (202 sayılı hesabın krediti və yaxud podrat üsulu ilə təmir (431,531 sayılı hesabın krediti), inşaat maşın və mexanizmlərdən istifadəyə görə icarə haqqı (435,538 sayılı hesabın krediti) və s. xərclər.

Hər ay inşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı üzrə faktik xərclərin məbləği müvafiq obyektlərdə işləyən maşın növbələrin (maşın günləri və yaxud maşın növbələrin smeta dəyəri) miqdarına mütənasib qaydada silinir.

Bu zaman müəssisədə aşağıdakı formada cədvəl tərtib edilir:

Cədvəl 1.1

İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı xərclərinin 2016-cı ilin may ayında bölgüsü

№	Obyektin adı	Maşın növbələrin miqdarı	Müxabirləşən hesablar		
			D-t	K-t	Məbləğ min manat
1.	Mədəniyyət evinin inşası	59	113	113	43660
2.	Ticart evinin inşası	41	113	113	30340
3.	İdman-sağlamlıq kompleksinin inşası	25	113	113	18500
	Y e k u n u	125	X	X	92500

Cədvəlin məlumatlarına əsasən inşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı üzrə xərclər üç inşaat obyektində 92500 min manat, 1 maşın-növbəyə çəkilən xərclər isə 740 min manat (92500 min manat: 125 maşın-növbə). Bu xərclər işlənmiş maşın-növbələrə mütənasib olaraq bölüşdürülmüş və əsas vəsait obyektlərinin inşasına silinmişdir.

5. «Üstəlik xərclər»- maddəsində əvvəlcədən «İnşaatda üstəlik xərclər» analitik hesabının tərkibində qeydə alınan üstəlik xərclərin payı əks etdirilir. İnşaatda üstəlik xərclərə daxildir: İnzibati idarə xərcləri, fəhlələrə xidmət xərcləri, işlərin təşkili xərcləri və i.a.

Hesabın debetində məsariflər xərc maddələri üzrə uçota alınır.

Kreditdə isə üstəlik xərclərin bölüşdürülməsi zamanı xərclərin silinməsi göstərilir.

Üstəlik xərclərin açıqlanması aşağıdakı xərc maddələri üzrə həyata keçirilir:

1. «Ayırmalarla birlikdə əmək ödənişi»:

Bu maddədə inşaatın inzibati-idarə və istehsalat-texniki heyətinə hesablanan əsas əmək haqqı, əlavə əmək haqqı və mükafatlar (sosial sığorta və pensiya fonduna ayırmalarla birlikdə) uçota alınır:

D-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabı («Üstəlik xərclər» analitik hesabı).

K-t 533 «İşçi heyətinə qısamüddətli kreditor borcları» hesabı.

K-t 522 «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabı.

2. «Ezamiyyə xərcləri»:

Bu maddədə xidməti ezamiyyə və inşaat obyektlərinin yenidən qurulması ilə əlaqədar işçilərin yerdəyişmə xərcləri qeydə alınır:

D-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabı («Üstəlik xərclər» analitik hesabı).

K-t 244 «Təhtəlhesab məbləğlər» hesabı.

3. «Yüngül nəqliyyatın saxlanması»:

Bu maddədə xidməti yüngül nəqliyyatın saxlanması, habelə xidməti məqsədlər üçün şəxsi avtomobillərdən istifadəyə görə kompensasiya ödəmələri və s.xərclər öz əksini tapır. Belə xərclər 202 «İstehsalat məsrəfləri» hesabının (Yüngül avtomobillərin saxlanması» analitik maddəsi) tərkibində əvvəlcədən toplanır və hər ay aşağıdakı köçürmə vasitəsilə silinir:

D-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabı (Yüngül nəqliyyatın saxlanması» analitik hesabı).

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» hesabı.

Kapital qoyuluşunun ölçüsü və həcmi az olan müəssisələrdə yüngül nəqliyyatın saxlanması ilə əlaqədar xərcləri bilavasitə 08 №-li «Kapital qoyuluşu» hesabına aid etmək məqsədə uyğundur:

D-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı hesabın «Üstəlik xərclər» analitik hesabı.

K-t 112 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-Amortizasiya» hesabı-avtonəqliyyata köhnəlmə hesablanılan zaman,

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı-sərf olunan yanacaq məhsulları silinən zaman,

K-t 533 «İşçi heyətinə qısamüddətli kreditör borcları» hesabı-sürücüyə əmək haqqı hesablandıqda,

K-t 522 «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabı- sürücülərin əmək haqqından sığortaya ayırmalar həyata keçirildikdə və i.a.

4 . «İşçilərə xidmət üzrə xərclər»

Bu maddədə inşaat obyektlərində məşğul olan işçilərə sanitar-məişət xidməti, əməyin mühafizəsi və texniki təhlükəsizlik xərcləri uçota alınır:

D-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı hesabın («Üstəlik xərcləri» analitik hesabı)

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı.

K-t 207 «Digər ehtiyatlar» hesabı.

1.3. Üstəlik xərclərin uçotu və bölüşdürülməsi qaydası

Sair üstəlik xərclər maddəsində əvvəlki maddələrdə nəzərdə tutulmamış xərclər əks etdirilir: yanğın və mühafizə xidmətinin xərcləri; əsas vəsaitlərin tərkibində uçota alınan istehsalat-tikinti avadanlıqlarının köhnəlməsi, təmiri və yerdəyişməsi xərcləri; inşaat meydançalarının abadlaşdırılması və saxlanması xərcləri; inşaat obyektlərinin

təhvil-təslimə hazırlığı ilə əlaqədar xərclər (döşəmənin, qapıların, pəncərələrin və s. yuyulması, silinməsi və s.) və digər xərclər tələb olunur.

721 №-li «İnzibati xərclər» hesabında əvvəlcədən əks etdirilən xərclərin bir hissəsi də həmin maddəyə silinə bilər:

D-t 113 hesabın «Üstəlik xərclər» analitik hesabı.

K-t 721 №-li «İnzibati xərclər» hesabı.

Üstəlik xərclərin ümumi məbləği tam həcmdə başa çatdırılan və çatdırılmayan təsərrüfat üsulu ilə yerinə yetirilən inşaat və yenidən qurulan obyektlər arasında müəssisənin uçot siyasətində nəzərdə tutulan «Bölüşdürmə bazasına» mütənasib surətdə bölüşdürülür.

Üstəlik xərclərin bölüşdürülmə bazası kimi müstəqim xərclərin ümumi məbləği, hesablanan müstəqim əmək ödənişi məbləği və s. götürülə bilər.

Bu zaman belə yazılış tərtib olunur:

D-t 113-3 «Əsas vəsaitlərin inşası» subhesabı.

K-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «Üstəlik xərclər» analitik hesabı.

Üstəlik xərclərin bölüşdürülməsi vedomostununun forması müəssisədə aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 1.2

Üstəlik xərclərin bölüşdürülməsi (2016-cı il)

№	Tikilməkdə və yenidən qurulmaqda olan obyektlərin adı	Müstəqim xərclərin ümumi məbləği	Müxabirləşən hesablar		
			D-t	K-t	Məbləğ min.man.
1.	Mədəniyyət sarayının inşası	849000	113-3	113	161310
2.	Ticarət evinin inşası	567800	113-3	113	107882

3.	İdman-sağlamlıq kompleksinin inşası	456700	113-3	113	86773
4.	Çörək sexinin yenidən qurulması	345600	113-3	113	65664
5.	Kolbasa sexinin yenidən qurulması	234500	113-3	113	4455
6.	Uşaq bağçasının yenidən qurulması	124000	113-3	113	23560
	Y e k u n u	2557600	X	X	489774

Cədvəlin məlumatlarından görünür ki, üstəlik xərclərin məbləği müəssisədə 489774 min manat təşkil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsas vəsait obyektlərinin inşasına, yenidən qurulmasına və yaxud modernləşdirilməsinə çəkilən xərclərin ümumi məbləği (inşaat təsərrüfat üsulu ilə aparıldıqda) əlavə dəyər vergisi hesablanır:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı xərclərin kapitallaşdırılması» №-li subhesab.

K-t 521 №-li hesabı.

İstismara verilən obyektlər «tranzit» qaydada 601 №-li hesab vasitəsilə buraxılır:

D-t 601 «Satış» hesabı.

K-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı subhesab-faktik xərclər məbləğində

Eyni zamanda həmin məbləğ əsas vəsaitlərin tərkibinə köçürülür:

D-t 111 hesabı.

K-t 601 «Satış» hesabı.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, ilin axırına 113 sayılı hesab üzrə yalnız debet dövryyəsi qala bilər.

Başa çatmamış kapital qoyuluşlarının dəyəri öz əksini illik hesabat balansının «Dövriyyədən kənar aktivlər» adlı I bölməsinin «Bitməmiş inşaat» adlı maddəsində tapır.

Adətən təsərrüfat üsulu ilə həyata keçirilən çoxillik əkmələrin (bağlar, giləmeyvəliklər, üzümlüklər), meşə zolağı) əkilməsi və becərilməsi ilə əlaqədar xərcləri də həmin subhesabda aparmaq məqsədə uyğundur.

Analitik hesablar uçot registrlərində əkmələrin növləri üzrə qeydə alınır.

Analitik hesabların debeti üzrə xərc maddələrini aşağıdakı qaydada qruplaşdırmaq tövsiyyə olunur:

- 1) əmək ödənişinə məsrəflər;
- 2) əmək ödənişinə məcburi ayırmalar;
- 3) toxum və əkmə materialları;
- 4) kübrələr;
- 5) bitkilərin mühafizəsi vasitələri;
- 6) əsas vəsaitlərin saxlanılmasına çəkilən xərclər;
- 7) sair müstəqim xərclər;
- 8) istehsalın və idarəetmənin təşkili üzrə xərclər.

«Əmək ödənişinə xərclər» maddəsində çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi ilə məşğul olan işçilərə hesablanılan əsas və əlavə əmək haqqı məbləği qeydə alınır.

Bu zaman belə yazılış verilir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı xərclərin kapitallaşdırılması» «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı (becərilən çoxillik əkmələrin növləri üzrə analitik hesablar).

K-t 533 hesabı.

Eyni zamanda sosial sığorta və sosial təminat fondunun yaradılması üçün əmək ödənişinə məcburi ayırmalar edilir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı hesab.

K-t 522 «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabı.

Mexanikləşdirilmiş işlərdə çalışan işçilərin (traktorçuların) əsas və əlavə əmək haqqını «tranzit» qaydada 23 №-li «Köməkçi istehsalatlar» hesabının «maşın-traktor parkının istismarı» subhesabı vasitəsilə rəsmiyyətə salmaq lazımdır:

D-t 202 «İstehsalat xərcləri» hesabı.

K-t 533 «İşçi heyətinə qısamüddətli kreditor borcları» sayılı hesab.

K-t 522 «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» sayılı hesab.

Eyni zamanda hesablanılan əmək ödənişi və məcburi ayırmalar silinir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı hesab.

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri».

Təklif olunan «tranzit əməliyyatını» ona görə həyata keçirmək lazımdır ki, maşın-traktor parkının istismarı üzrə xərcləri tam məbləğini müəyyənləşdirmək mümkün olsun.

«Əmək ödənişinə məcburi ayırmalar» maddəsində sosial sığorta və təşkilat fondlarına müvafiq ayırmalar uçota alınır

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı hesab.

K-t 522 «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabı.

«Toxum və əkmə materialları» subhesabında sərf olunan əkmə materiallarının dəyəri qeyd olunur. Satın alınan əkmə materialları belə silinir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı subhesab

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı.

Öz istehsalı olan əkmə materiallarından istifadəni satışda əks etdirmək tövsiyyə olunur:

D-t 611,731 «Sair əməliyyat gəlirləri və xərcləri» hesabı.

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı-uçot dəyərilə və eyni zamanda

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» sayılı hesab.

K-t 611,731 «Sair əməliyyat gəlirləri və xərcləri» hesab-buraxılış dəyərilə «Kübrə» maddəsində sərf olunan mineral və üzvi kübrələrin dəyəri uçota alınır.

Mineral kübrələr faktik dəyərilə silinir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»sayılı hesab.

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı.

Üzvi kübrələr,plan maya dəyərilə 201 hesabının kreditindən və yaxud bilavasitə istehsal məsrəflərinin uçotu hesablarının kreditindən silinir:

a) məhsuldar mal-qaradan alınan peyin silinəndə-202 sayılı hesabın kreditindən;

b) iş heyvanlarından alınan peyin silinəndə - 202 sayılı hesabın kreditindən.

«Bitkilərin mühafizəsi vasitələri» maddəsində sərf olunan pestisidlərin, herbisidlərin, defoliantlərin və ziyanvericilər və xəstəliklərlə mübarizədə istifadə olunan digər kimyəvi vasitələrin dəyəri uçota alınır.

Bununla əlaqədar olaraq bitkiləri mühafizə vasitələri satın alınan materiallar kimi nəzərə alınır və onların silinməsi aşağıdakı qaydada rəsmiləşdirilir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»sayılı subhesab.

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı.

«Əsas vəsaitlərin saxlanılmasına çəkilən xərclər» maddəsində bilavasitə çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi prosesində istifadə olunan əsas vəsaitlərin saxlanılması xərcləri uçota alınır.

Əsas vəsaitlərin saxlanılmasına çəkilən xərclərin tərkibində əks etdirilir:

a) traktorlara sərf olunan yanacaq-yağlama materiallarının dəyəri (əvvəlcədən 202 №-li hesabda əks olunan və «tranzit» qaydada uçot obyektlərinə aid edilən);

D-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» saylı hesab.

K-t 201 «Material ehtiyatları» saylı hesab.

Eyni zamanda:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» saylı subhesab

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» saylı hesab.

b) maşın-traktor parkının istismarı və saxlanılmasına çəkilən yerdə qalan xərclər (əsas vəsaitlərin köhnəlməsi, əsas vəsaitlərin təmiri, sığorta ödənişləri və s.) şərti etalon hektarlara mütənasib olaraq uçot obyektləri arasında bölüşdürülür:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» saylı subhesab.

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» saylı hesab.

«İşlər və xidmətlər» mədəsində cəlb olunmuş avtonəqliyyat və dicər təşkilatlar, habelə xüsusi köməkçi istehsalatlar (məs. yük avtonəqliyyatı, araba, su təchizatı və s.) vasitəsilə yerinə yetirilən xidmətlərin (işlərin) həqiqi dəyəri uçota alınır.

Kənar təşkilatlar tərəfindən görülən işlərə belə yazılış verilir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» saylı subhesab.

K-t 431 və yaxud 531 №-li «Malsatan və podratçılara uzun və qısa müddətli kreditor borcları» saylı «Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar» hesabı.

K-t 435,538 «Digər uzun və qısamüddətli kreditor borcları» hesabı

Əlavə dəyər vergisi də daxil edilməklə görülən işlərin buraxılış dəyəri üzrə.

İşlər müəssisənin özünün köməkçi istehsalatları ilə yerinə yetirilən zaman bu təsərrüfat əməliyyatı iki üsulla əks etdirilə bilər:

Əgər çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi üzrə smetada köməkçi istehsalatların xidməti faktik maya dəyərilə əks etdirilmişdirsə, onda belə yazılış verilir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»saylı subhesab.

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri»hesabı-il ərzində plan maya dəyərilə və hesabat dövrü başa çatdıqdan sonra həqiqi maya dəyərə çatdırılmaqla.

Əgər, çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsiüzrə smetada köməkçi istehsalatların xidmətləri smeta dəyəri ilə əks etdirilmişdirsə, onda aşağıdakı yazılış tərtib olunur:

a) D-t 601 «Satış» hesabı.

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» saylı hesab -il ərzində plan maya dəyərilə və hesabat ili başa çatdıqdan sonra həqiqi maya dəyərə çatdırılmaqla:

b) D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»saylı hesab.

K-t 601 «Satış» » hesabı-smeta dəyərilə.

«Sair müstəqim məsrəflər» maddəsində çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi ilə əlaqədar əvvəlki maddələrdə nəzərdə tutulmayan xərclər uçota alınır:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»saylı subhesab.

K-t 207 saylı hesab.

«İstehsalın və idarə etmənin təşkili üzrə məsrəflər» maddəsində smetada nəzərdə tutulan üstəlik xərclərin bir hissəsi qeydə alınır. İstehsalın və idarə etmənin təşkili üzrə məsrəflər əvvəlcə 113 saylı hesabın «Üstəlik xərclər» analitik hesabında əks etdirilir və müəssisənin uçot siyasətində qəbul edilmiş «bölüşdürmə bazası»na mütənasib qaydada bölüşdürülür.

Çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi üzrə məsrəflərin uçotunun analitik hesablarının kredit tərəfində çoxillik əkmələrdən alınan məhsullar mümkün satış qiymətlərilə qeydə alınır:

D-t 204 «Hazır məhsullar» hesabı

K-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»saylı hesab.

Qeydlər ilin əvvəlindən artan yekunla həyata keçirilir, başqa sözlə bir ay «Ay ərzində dövriyyə» və «İlin əvvəlindən dövriyyə» hesablanılır.

Məsrəfləri silməzdən öncə ƏDV-nin məbləği müəyyənləşdirilir: bu zaman belə yazılış verilir:

D-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»saylı subhesab.

K-t 521 «Vergi öhdəlikləri» hesabı.

ƏDV daxil edilməklə çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi üzrə məsrəflərin faktik maya dəyəri (debet qalığı) hər ay istismar yaşına çatmayan cavan əkmələr mədaxil olunan zaman silinir:

D-t 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» hesabının «Cavan əkmələr» analitik hesabı.

K-t 113-3 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»saylı subhesab.

Cavan əkmələr bar verdikdə, onlar istismar qrupuna keçirilir və aşağıdakı köçürmə ilə rəsmiləşdirilir:

D-t 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» saylı hesab (yaşlı əkmələr).

K-t 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» saylı hesab (cavan əkmələr).

1.4.Sair kapital qoyuluşu işlərinin sintetik və analitik uçotu

Çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi ilə əlaqədar xərclərin silinməsi və cavan çoxillik əkmələrin əsas vəsaitlərin tərkibinə mədaxil edilməsi ilə əlaqədar qüvvədə olan təlimatlar iqtisadi cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmamışdır. İş bundadır ki, bar verən yaşlı çoxillik əkmələr öz mahiyyətinə görə istehsal vasitəsi hesab olunur və onlar bilavasitə məhsul istehsalında iştirak edir.

Göstərilən əkmələrin dəyəri onlar köhnəldikcə hazır məhsulların (mevə, üzüm,giləmeyvə) üzərinə keçirir.Bar verən yaşa çatmamış çoxillik əkmələr isə istismara verilənədək əmək əşyası hesab olunur.

Bununla əlaqədar olaraq cavan çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi ilə əlaqədar xərcləri onlar istismara verilənədək 113 hesabının tərkibində bitməmiş kapital qoyuluşu kimi uçota almaq məqsədə uyğundur.

Çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi üzrə bitməmiş kapital qoyuluşlarının uçotunun təklif olunan qaydası aşağıdakılara imkan verir:

a) birincisi-əsas vəsaitlərin tərkibində qeyri-real yazılışlara yol verməmək və çoxillik əkmələri real qiymətləndirmək;

b) ikincisi-çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi üzrə məsrəflərin sadələşdirilmiş uçotu onların təkrar istehsalı ilə əlaqədar xərcləri təhlil etməyə imkan yarada bilər. Belə ki, bu məlumatlar becərmənin bütün prosesi ərzində cəmləşdiriləcək;

c) üçüncüsü-bar verməyən cavan əkmələrin dəyərinin əsas vəsaitlərin tərkibindən çıxarılması əsas vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəriciləri daha dəqiq hesablamağa gətirib çıxara bilər;

ç) dördüncü - çoxillik əkmələri icarəyə verən zaman müqaviləbağlanıldıqda, əsas vəsaitlərin (bar verən yaşlı çoxillik əkmələrin) ümumi dəyərini müəyyənləşdirmək daha çox sadə olacaq. Bu onunla əlaqədardır ki, cavan əkmələrə köhnəlmə hesablanılır.

113 sayılı hesabın «Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan məsrəflər» adlı 5-ci sub-hesabındakı xərclər, inşaat obyektlərinin dəyərini müəyyənləşdirən xərclərdən ayrılıqda uçota alınır.

Belə məsrəflərə aiddir:

a) tikilməkdə olan müəssisələlərin əsas fəaliyyəti üçün istismar kadrlarının hazırlanması xərcləri;

b) obyektlərin inşası ilə əlaqədar perspektiv xarakterli xərclər (geoloji-kəşfiyyat, axtarış işləri və s.);

c) payla iştirak qaydasına obyektlərin inşasına verilən vəsaitlər;

ç) inşaat üçün torpaq sahələri ayrılan zaman sökülən tikililərin və kəsilən ağacların dəyərini ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan xərclər inşaatın dəyərini smeta hesablamalarında nəzərdə tutulmaya da bilər.

Belə xərclərə aiddir:

a) inşası başa çatdırılmamış obyektlər üzrə sifarişçinin məsrəfləri, habelə digər müəssisələrə əvəzsiz qaydada verilən digər materialların dəyəri;

b) Respublika Milli Bankının müəyyənləşdirdiyi limitdən yuxarı olan bank kreditləri üzrə faizlərin ödənilməsi xərcləri;

c) inşaat əsas obyektləri üzrə zərərlər, habelə təbii fəlakət nəticəsində inşası başa çatmamış bina və tikililərin dağıdılmasından baş verən zərərlər;

ç) inşaatın konservasiyası xərcləri;

d) inşası dayandırılan obyektlərin sökülməsi, uçurdulması və mühafizəsi xərcləri.

Hesabın debetində zəruri hallarda maddələr üzrə açıqlana bilinən məsrəflər, kreditində isə xərclərin silinməsi göstərilir.

Digər təşkilatlara verilən obyektlər üzrə xərclər aşağıdakı yazılışla silinir.

D-t 113-5 «Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan məsrəflər subhesabı.

K-t 113-3 «Əsas vəsait obyektlərinin inşası» subhesabı.

Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan məsrəflər obyektin smeta dəyərinə daxil edilmir və müvafiq maliyyələşmə mənbələrinə silinir:

D-t 901 «Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər» hesabı.

D-t 343 «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət» hesabının «Yığılma Fondu» subhesabı.

D-t 444,544 hesabı.

K-t 113-5 sayılı subhesab.

113-4 №-li «Növlər üzrə əsas vəsait obyektlərinin alınması» və 103-1 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi» subhesabları üzrə əsas vəsaitlərin (yaşlı iş və məhsuldar heyvanlardan başqa) və qeyri-maddi aktivlərin satın alınması xərcləri uçota alınır.

Analitik hesabları satın alınan əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin növləri üzrə açmaq lazımdır. Hesabın debetində göstərilən dəyərlərin satın alınması ilə əlaqədar xərclər uçota alınır. Bu xərclərə daxildir: yükləmə, müşayiət etmə, boşaltma, habelə ƏDV aiddir. Əsas vəsaitlərin satın alınması ilə əlaqədar xərclərin hər bir növünü uçot registrlərinin ayrıca qrafalarında əks etdirmək lazımdır.

Əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər uçotda satın alınmanın həqiqi maya dəyəri ilə əks etdirilir. Lakin əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər satın alındıqda ƏDV hissəsində aşağıdakı bəzi xüsusiyyətlər mövcuddur.

Sosial-mədəni təyinatlı əsas vəsaitlər və qeyri-istehsal sferasında istifadə üçün nəzərdə tutulan qeyri maddi aktivlər satın alınan zaman əlavə dəyər vergisi məbləği büdcə ilə hesablaşmalara aid edilir və maliyyələşmə mənbələri hesabına silinir.

Misal. İdman-sağlamlıq kompleksində istifadə üçün alınan proqram materiallarına görə malsatanın hesabnaməsi aksept olunmuşdur.

D-t 103-6 «Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi» subhesabı.

K-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditör borcları» sayılı hesab.

Proqram materiallarının buraxılış dəyərindən əlavə dəyər vergisi hesablanmışdır.

D-t 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» sayılı hesab.

K-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditor borcları» sayılı hesab.

Proqram materialları qeyri-maddi aktivlərin tərkibinə qəbul olunmuşdur:

D-t 101 «Qeyri-maddi aktivlər-dəyər» hesabı.

K-t 103-6 sayılı subhesab.

Əlavə dəyər vergisi məbləği maliyyələşmə mənbəi hesabına silinmişdir:

D-t 901 «Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər» hesabı.

D-t 343 «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət» hesabının 4-cü «Sosial sfera kapitalı» subhesabı.

K-t 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» sayılı hesab.

Yüngül avtomobillər və mikroavtobuslar satın alınan zaman əlavə dəyər vergisi 521 sayılı hesabda əks etdirilmədən satın alınan əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil olunur.

Misal.Mikroavtobusa görə avtomobil zavodunun hesabnaməsi aksept edilmişdir (dəyəri-20 milyon manat, əlavə dəyər vergisi 3,6 milyon manat, cəmi 23 milyon manat):

D-t 113-4 sayılı hesab.

K-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditor borcları» sayılı hesab.

Mikroavtobusun gətirilməsinə görə dəmir yolu idarəsinin hesabnaməsi aksept edilmişdir:

D-t 113-4 sayılı hesab.

K-t 435,538 «Digər uzun və qısa müddətli kreditor borcları» hesabı.

Əlavə dəyər vergisi də daxil edilməklə mikroavtobus faktik məbləğdə əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil edilmişdir.

D-t 111 hesab.

K-t 113-4 sayılı hesab.

113-4 «Ayrı-ayrı vəsait obyektlərinin əldə edilməsi» və 103-6 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi» subhesabları üzrə ilin axırına debet qalığı qala bilər (əmlakın alınması prosesinin başa çatmaması) 113-7 «Cavan heyvanların əsas sürüyə kesirilməsi» subhesabı üzrə analitik hesabları əsas sürüyə keçirilən heyvanların növləri üzrə (məs. «2 yaşdan yuxarı buzovların inəklər qrupuna keçirilməsi», «2 yaşdan yuxarı danaların öküzlər qrupuna kesirilməsi və i.a.) açmaq məqsədə uyğundur.

Hesabın debetində il ərzində bəslənən və əsas sürüyə keçirilən bütün növ cavan heyvanların plan maya dəyərləri uçota alınır (quşlardan, xəzli heyvanlardan, dovşanlardan, arı ailələrindən başqa).

İl ərzində əsas vəsaitlərin tərkibinə keçirilən cavan heyvanların dəyəri faktik dəyərdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir:

D-t 113-7 «Cavan heyvanların əsas sürüyə keçirilməsi» subhesabı.

K-t 131 «Bioloji aktivlər-dəyər» hesabı.

Eyni zamanda cavan heyvanlar əsas sürüyə keçirilən zaman belə köçürmə verilir:

D-t 111 hesabı.

K-t 113-7 sayılı subhesab.

Təqvim ili başa çatdıqdan sonra hesabat kalkulyasiyası əsasında 1 sentner canlı kütlənin böyüməsinin, 1 sentner canlı kütlənin, 1 yem günü həqiqi maya dəyəri müəyyənləşdirilir.

Kalkulyasiya fərqi (həqiqi və plan maya dəyəri arasındakı fərq) əlavə yazılışla və yaxud storno üsulu ilə belə silinir:

D-t 113-7 sayılı subhesab.

K-t 131 «Bioloji aktivlər-dəyər» hesabı.

Eyni zamanda yaşlı heyvanların qiyməti dəqiqləşdirilir:

D-t 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» sayılı hesab.

K-t 113-7 sayılı subhesab.

İllik hesabatın cəmi balansında 113-7 sayılı subhesab öz əksini tapmır.

113-8 «Yaşlı heyvanların əldə edilməsi» adlı subhesabda analitik hesabları satın alınan əsas sürü heyvanlarının növləri üzrə (satın alma ilə əlaqədar xərclər də daxil edilməklə) açmaq məqsədə uyğundur. Hesabın debetində xərclər maddələri üzrə açıqlanmaqla (ƏDV ayrıca göstərilməklə), kreditində isə satın alınan yaşlı heyvanların mədaxilinə çəkilən xərclər silinməklə əks etdirilir.

Misal. Satın alınan damazlıq buğanın dəyəri 4720 min manat, əlavə dəyər vergisində - 18% həcmində əlavə olmaqla damazlıq zavoduun hesabnaməsi aksept edilmişdir:

D-t 113-8 «Yaşlı heyvanların satın alınması» subhesabı 4000 min man.

D-t 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» hesabı 720 min man.

K-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditor borcları»hesabı 4400 min man.

Hesablaşma hesabından damazlıq zavoduna köçürülmüşdür:

D-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditor borcları» sayılı hesab 4720 min man.

K-t 223 «Hesablaşma hesabı» 4720 min man.

Damazlıq buğa əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil edilmişdir:

D-t 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» 4000 min man.

K-t 113-8 sayılı subhesab 4000min man.

ƏDV üzrə büdcə ilə hesablaşmalar əks etdirilmişdir:

D-t 521 «Vergi öhdəlikləri» 720 min man.

K-t 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» hesab 720 min man.

113-8 «Yaşlı heyvanların əldə edilməsi subhesabının ilin axırına debet qalığı qala bilər (yaşlı heyvanların satın alınmasının başa çatmamış prosesi).

113-9 «Əvəzsiz alınmış heyvanların gətirilməsi» adlı subhesabda əvəzsiz olaraq digər müəssisələrdən əldə olunan yaşlı məhsuldar və iş heyvanlarının müəssisəyə gətirilməsi ilə əlaqədar xərclər uçota alınır.

Misal. Əvəzsiz olaraq alınmış buğa bazar qiyməti 4500 min manat olmaqla mədaxil edilmişdir:

D-t 111 hesabı.

K-t 301-3 «Əlavə kapital» hesabı.

Buğanın təsərrüfata gətirilməsi ilə əlaqədar avtonəqliyyat müəssisəsinin hesabnaməsi və əlavə dəyər vergisi aksept edilmişdir:

D-t 113-9 saylı subhesab

D-t 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» saylı hesab.

K-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditor borcları» saylı hesab.

Hesablaşma hesabından avtonəqliyyat müəssisəsinin haqqı ödənilmişdir:

D-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzun və qısamüddətli kreditor borcları» saylı hesab.

K-t 223 «Hesablaşma hesabı» saylı hesab.

Buğanın dəyəri onun gətirilməsi xərci məbləğində dəqiqləşdirilmişdir:

D-t 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-dəyər» saylı hesab.

K-t 113-9 saylı subhesab.

Əlavə dəyər vergisi məbləğində büdcə ilə hesablaşmalar dəqiqləşdirilmişdir:

D-t 521 «Vergi öhdəlikləri» hesabı.

K-t 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» saylı hesab.

Aşağıdakı cədvəldə 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının müxabirləşməsinin sxemi verilmişdir:

Cədvəl 1.3

113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabları üzrə müxabirləşmənin sxemi

№.	Təsərrüfat əməliyyatlarının məzmunu	Korrespondensiya hesabları
1	2	3
1.	Kapital qoyuluşunda istifadə olunan xüsusi və icarəyə götürülən əsas vəsaitlərə köhnəlmə məbləği hesablanmışdır	112
2.	Kapital qoyuluşunda istifadə olunan qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablanmışdır	102
3.	Qurulmaq üçün verilən avadanlıqların dəyəri aid edilmişdir.	113
4.	İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı və üstəlik xərclərin bir hissəsi kapital qoyuluşu obyektlərinə aid edilmişdir	113
5.	Satın alınan materialların dəyəri aid edilmişdir	201,207
6.	Əsas sürüyə keçirilən heyvanların dəyəri silinmişdir (eyni zamanda D-t 111, k-t 113)	131
7.	Ümumtəsərrüfat xərclərinin bir hissəsi silinmişdir	721
8.	Gələcək dövrlərin xərclərinin bir hissəsi silinmişdir:	242
9.	İstifadə olunan materialların smeta dəyəri və köməkçi istehsalatların xidmətləri aid edilmişdir	601
10.	Yerində yetirilən işlərə, göstərilən xidmətlərə və satın alınan əsas vəsaitlərə görə malsatan və podratçılara hesablanmışdır	431,531
11.	Kapital qoyuluşuna aid edilən büdcə ödənişləri hesablanmışdır	521
12.	Sosial sığorta və pensiya fonduna hesablanmışdır	522
13.	Kapital qoyuluşlarının mənimsənilməsi ilə məşğul olan işçilərə əmək haqqı hesablanmışdır	533
14.	Təhtə hesab məbləğlər kapital qoyuluşlarına aid edilmişdir	244
15.	Təsisçilərin haqları hesabına müəssisənin nizamnamə kapitalına verilən bitməmiş inşaat mədaxil edilmişdir	302
16.	Övlad müəssisələr və daxili bölmələr tərəfindən verilən bitməmiş inşaat mədaxil edilmişdir	172,212
17.	Material dəyərlərinin çatışmazlığı və xarab olması kapital qoyuluşuna aid edilmişdir	217-1
18.	Məzuniyyətlərin ödənilməsinə, təmir fonduna və s. məqsədlərə ehtiyat hesablanmışdır.	335-1
	Hesabın krediti üzrə	
19.	Kapital qoyuluşu obyektləri əsas vəsaitlərin tərkibinə mədaxil edilmişdir	111
20.	Bitməmiş tikinti payla haqq qaydasında verilmişdir	151
21.	İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarına çəkilən xərclərin və üstəlik xərclərin bir hissəsi kapital qoyuluşuna aid	113

	edilmişdir	
22.	Satış üçün tikilmiş fərdi yaşayış evləri mədaxil edilmişdir	205
23.	Əsasvəsaitlərin dəyərinə aid edilməyən zərərlər və məsrəflər silinmişdir	801,901,343,444,544
24.	İnşaata verilmiş materialların və avadanlıqların aşkara çıxarılan çatışmazlığı silinmişdir	335-1
25.	Bitməmiş tikinti əvəzsiz qaydada verilmişdir	343

FƏSİL II. Kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsi mənbələrinin uçotu

2.1. Kapital qoyuluşlarının xüsusi mənbələr üzrə maliyyələşməsinin uçotu

İstənilən kapital layihəsindən əvvəl onun maliyyələşmə mənbələrini dəqiqləşdirmək lazımdır. Maliyyələşmə mənbələri olmadan kapital fəaliyyəti həyata keçirilə bilməz. Uzunmüddətli kapital qoyuluşlarının maliyyələşmə mənbələrinə təşkilatın öz vəsaitləri, büdcədən əvəzsiz və qaytarılmaq şərti ilə əldə edilmiş vəsaitlər, büdcədən kənar fondların vəsaitləri, uzunmüddətli borclar, subsidiya daxilolmaları, uzunmüddətli kreditləri aiddir. Maliyyələşmə müxtəlif mənbədən aparıla bilər.

Təşkilatın öz vəsaitlərinə - nizamnamə fondu, əlavə kapital və ehtiyat fondu amortizasiya hesablamalarından gəlirlər, yığım fondları daxildir. Nizamnamə fondu təşkilatın xüsusi vəsaitlərinin əsas mənbələrindən biridir. Nizamnamə kapitalı (nizamnamə fondları və anbar kapitalı) müəssisənin rəsmi qeydiyyatdan alınmış təsis sənədlərində (nizamnamə fondundan) olan pul və ya başqa qiymətliyərin dəyəri ilə göstərilmiş xüsusi kapitalın həcmidir. Nizamnamə fondunun hərəkəti hesablar planının 301 «Nominal (nizamnamə) kapitalı» hesabında həyata keçirilir.

Lakin müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti prosesində maliyyə vəziyyətində müəyyən dəyişikliklər edilə bilər ki, bu nizamnamə fondunda dəyişikliklər edilməsini tələb etmir. Belə vəziyyətlərdə əlavə fond anlayışından istifadə olunur.

Xüsusi vəsaitin başqa bir hissəsini ehtiyat fondu tutur. Ehtiyat kapitalı - xalis gəlirin çatışmadığı vəziyyətdə sərmayəçilər və kreditorlarla hesablaşmalar üçün təşkilatın sığorta fondudur. Müxtəlif növ müəssisələrdə ehtiyat kapitalının əmələ gəlməsi könüllü və məcburi xarakter daşıyır. Ehtiyat fondunun dəyişməsinə uçota almaq üçün 334 «Nizamnamə üzrə ehtiyat» hesabından istifadə olunur.

Nizamnamə, əlavə və ehtiyat fondunun kapital fəaliyyəti zamanı maliyyələşmə mənbəsi olmasına ancaq nəzəri olaraq baxmaq olar, ona görə ki, bu ehtiyatlar bilavasitə

kapital fəaliyyətində iştirak edirlər. Bundan əlavə səhmdar cəmiyyətində ehtiyat kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsi ola bilməz. Ona görə ki, qanunvericilikdə həmin cəmiyyətlərin ehtiyat fondunu belə istiqamətə yönəltməsi qadağandır.

Başqa bir maliyyələşmə mənbəyi təşkilatın mənfəət və xərcindən olan gəliri ola bilər. Müəssisələr öz təmiz gəlirindən istifadə edərək xüsusi təyinatlı kapitallar yaradırlar və yaxud öz səlahiyyətlərində qalan mənfəətlə fond yaratmadan istədikləri təyinatla uyğun olaraq edə bilərlər.

Müəssisənin öz xüsusi ehtiyatlarından əlavə borc ehtiyatları da mövcuddur. Cəlb edilmiş ehtiyatlarına bank kreditləri və başqa fiziki və hüquqi şəxslərdən qaytarılması şərti ilə alınan pul məbləği aid ola bilər. Bank kreditləri və ssudalar özündə kapital proyektinə lazım olan cəlb edilmiş vəsaitlərin və kreditlərin faizlərin ödənilməsini əvvəlcədən özündə əks etdirməlidir.

Maliyyə mənbəyinin bir növü də məqsədli maliyyələşmə büdcə vəsaitləri sərmayəçilər tərəfindən daxil olmaları və s. hədiyyə kimi cəlb edilmiş vəsaitlərdir. Bu halda 444 «Uzunmüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar», 544 «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar «hesabından istifadə edilir.

Kapital qoyuluşları istehsalat və qeyri-istehsalat təyinatlı əsas fondların geniş təkrar istehsalını təmin edən maddi istehsal sahəsidir. Əsaslı tikintiyə çəkilən məsrəflər kapital qoyuluşlarının əsas hissəsini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, iqtisadi ədəbiyyatda kapital qoyuluşu dedikdə, əsas kapitalla (əsas vəsaitlərə), o cümlədən yeni tikintiyə, fəaliyyətdə olan müəssisələrin genişləndirilməsinə, rekonstruksiyasına, texniki cəhətdən yenidən qurulmasına, maşın, avadanlıq, alət, inventar və s. satın alınmasına, layihə-smeta işlərinə kapitallar başa düşülür.

Uzun müddətli kapitalların (bir ildən yuxarı) uçotunun məqsədləri aşağıdakılardır:

a) obyektlər və onların müxtəlif növləri üzrə həyata keçirilən bütün xərclərin öz vaxtında, tam və etibarlı şəkildə əks etdirilməsi;

b) inşaatın, istehsal güclərinin və əsas vəsait obyektlərinin inşasının gedişinə nəzarətin həyata keçirilməsi;

c) istismara verilən və satın alınan əsas vəsait obyektlərinin, torpaq sahələrinin, təbiətdən istifadə obyektlərinin və qeyri-maddi aktivlərin inventar dəyərlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və əks etdirilməsi;

ç) uzun müddətli kapitalların maliyyələşmə mənbələrinin mövcudluğuna və istifadəsinə nəzarətin həyata keçirilməsi.

Kapital qoyuluşları formasında həyata keçirilən kapital fəaliyyətinin subyektlərinə investorlar, sifarişçilər, podratçılar, kapital qoyuluşu obyektlərindən istiadə edənlər və digər şəxslər aiddir.

Mühasibat uçotuna görə investorlar kapital qoyuluşlarını həyata keçirən həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər hesab olunur.

Sifarişçi-investorlar, habelə onların səlahiyyət verdikləri hüquqi və xüsusi şəxslər əsaslı tikinti üzrə kapital layihələrinin həyata keçirilməsi ilə məşğul olurlar. İnvestorlar sayılmayan sifarişçi respublikanın qanunvericiliyinə müvafiq surətdə kapital qoyuluşu işlərini həyata keçirirlər.

Podratçı dedikdə, müqavilə əsasında podrat işlərini yerinə yetirən hüquqi şəxs başa düşülür.

Podratçılar, həyata keçirdikləri fəaliyyət növləri haqda xüsusi lisenziyaya malik olmalıdırlar.

Kapital qoyuluşu obyektlərindən istifadə edənlər dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

Fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən xarici, habelə dövlət orqanları, yerli özünü idarə orqanları, xarici dövlətlər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar və s.

İnvestorlar da kapital qoyuluşu obyektlərindən istifadə edənlərin sırasına daxil edilir.

Kapital qoyuluşları aşağıdakı mənbələr hesabına maliyyələşdirilə bilər:

- a) xüsusi Maliyyə resursları və investorların təsərrüfat daxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin pul yığımları və s. vəsaitlər);
- b) investorların borc maliyyə vəsaitləri (istiqraz borcları və digər vəsaitlər);
- c) investorların cəlbolunan maliyyə vəsaitləri (əmək kollektivlərinin, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin səhmlərinin, paylarının və digər üzvlük haqqlarının satışından əldə olunan vəsaitlər);
- ç) müəyyən olunmuş qaydada birliklər (ittifaqlar) müəssisələr tərəfindən mərkəzləşdirilən maliyyə vəsaitləri;
- d) büdcədən kənar fondların vəsaitləri;
- e) dövlət büdcəsinin və yerli büdcələrin vəsaitləri;
- i) xarici investorların vəsaitləri.

Tikinti obyektləri üzrə kapital qoyuluşlarının, maliyyələşdirilməsi həm bir, həm də bir neçə mənbə hesabına həyata keçirilir.

İnşaat təşkilatlarının istehsal prosesinin başlıca maliyyələşmə mənbəi nizamnaməsi, ehtiyat və əlavə kapital, habelə istehsalı genişləndirmək üçün istifadə olunan mənfəət hesab olunur.

İnşaat təşkilatlarının kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsinin xüsusi mənbələrinə Aid edilir:

- mənfəət (mənfəət hesabına yaradılan xüsusi təyinatlı fondları da daxil edilməklə);
- əsas vəsaitlərin tam bərpasına yönəldilən amortizasiya ayırmaları;
- sığorta orqanları tərəfindən cəzaya, təbii fəlakətlərə və s.hallara görə ödənilən vəsaitlər.

801 №-li hesabı hesabat ilində müəssisənin yekun maliyyə nəticələrinin formalaşması üzrə informasiyaların ümumiləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Son maliyyə nəticələri (təmiz mənfəət və yaxud təmiz zərər) fəaliyyətin adi növlərindən, maliyyə nəticələrindən, habelə sair gəlirlərdən və xərclərdən (fövqəladə gəlirlər və xərclər də daxil edilməklə) ibarətdir. 801 №-li «Ümumi mənfəət (zərər)»

hesabının debetində zərərlər (itkilər və xərclər), kreditində isə mənfəət (gəlirlər) qeydə alınır. Debet və kredit dövriyyələrinin müqayisəsi hesabat dövrü ərzində son maliyyə nəticələrini göstərir.

Amortizasiya ayırmaları 112 №-li «Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Amortizasiya» hesabda uçota alınır. Məhsulların, iş və xidmətlərin maya dəyərinə daxil edilən amortizasiya ayırmaları məhsul satışından vəsaitlərin tərkibində qeydə alınır. Bu məbləğ malalanlardan və sifarişçilərdən pul daxil olduqda ya hesablaşmalarda, ya da pul vəsaitləri uçota alınan hesablarda əks etdirilir. Belə vəsaitlər dövriyyə aktivlərinin əldə olunmasına istifadə edilə bilməz. Müvafiq surətdə əsas vəsaitlərin bərpasına istifadə olunur.

Mühasibat uçotunun qüvvədə olan metodologiyası amortizasiya ayırmalarından necə bir maliyyələşmə mənbəyi kimi istifadə olunması haqda xüsusi registrlər nəzərdə tutmur. Lakin müvafiq maliyyələşmə mənbələri təhlil ediləndə kapital qoyuluşları planlaşdırıldıqda 113 №-li «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabın kredit qalığı xüsusi maraq kəsb edir.

Müəssisənin əmlakının sığortası üzrə hesablaşmalar haqda informasiyaları ümumiləşdirmək üçün 538 №-li hesabın adlı subhesabdan istifadə edilməsi tövsiyyə olunur.

Sığorta orqanları tərəfindən qəzaya uğrayan və təbii fəlakətə düçar olan əsas vəsait obyektlərinə görə ödənilən sığorta məbləğindən əsaslı tikintinin maliyyələşdirilməsinə istifadə oluna bilər.

Mühasibat uçotunda belə təsərrüfat əməliyyatları aşağıdakı köçürmə ilə rəsmiləşdirilir:

Cədvəl 2.1

Əsas vəsait obyektlərinə görə ödənilən sığorta məbləğindən əsaslı tikintinin maliyyələşdirilməsi

№	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		D-t	K-t
1.	Səbəblərdən asılı olmayaraq əsas vəsaitlərin hər cür çıxması	111-1	111-2
2.	Əldən çıxan obyektlər üzrə hesablanılan köhnəlmə məbləği	112	111-2
3.	Çıxmış əsas vəsait obyektlərinin qalıq dəyəri əks etdirilmişdir.	611,731	111-2
4.	Ə D V silinir: a) ödənilən obyekt üzrə b) ödənilməyən obyekt üzrə	611	521, 241
5.	Əsas vəsaitlərin çıxmasından zərərlərin məbləğinə (amortizasiya olunmamış hissə)	731	111-2
6.	Fövqəladə vəziyyət nəticəsində əsas vəsaitlərin çıxmasından zərərlərin məbləğinə	801	111-2
7.	Sığorta ödəncələri hesabına silinən zərərlərin məbləğinə (sığorta təşkilatlarından çatası sığorta ödənişləri).	538	111-2
8.	Sair gəlirlərin və xərclərin saldosu maliyyə nəticələrinə silinir.	611	801
9.	Sığorta şirkətindən pul vəsaitləri alınmışdır.	223	538

Cədvəldə aşağıdakı yeni hesabdan və subhesabdan istifadə edilməsi tövsiyyə olunur.

111-1 «İstismarda olan əsas vəsaitlər» subhesabı.

111-2 «Əsas vəsaitlərin çıxması» subhesabı.

731 «Sair gəlirlər və xərclər» hesabının «sair xərclər subhesabı».

Rəsmiyyətə salınan təsərrüfat əməliyyatları nəticəsində 111№-li hesabın qalığının azalmasının və 223 №-li hesabın qalığının artmasının şahidi olduq. Alınan məbləğ əsas vəsait obyektlərinin bərpasına yönəldilməlidir.

Nizamnamə kapitalının vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyaların ümumiləşdirilməsi üçün 301 «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabından istifadə olunur.

301 «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı üzrə saldo müəssisənin təsis sənədlərində qeydə alınan nizamnamə kapitalının ölçüsünə uyğun gəlməlidir. 301 «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı üzrə yazılışlar nizamnamə kapitalı formalaşan zaman həyata keçirilir. Nizamnamə kapitalının artması və yaxud azalması yalnız təsis sənədlərində müvafiq düzəlişlər aparıldıqdan sonra həyata keçirilə bilər.

Müəssisə dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra onun nizamnamə kapitalı təsisçilərin (iştirakçıların) qoyuluşları məbləğində aşağıdakı köçürmə ilə rəsmiləşdirilir:

Debet 302 «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı.

Kredit 301 «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı.

Təsisçilərin qoyuluşlarının faktik daxil olması 302 «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının kreditinə və pul vəsaitləri uçota alınan hesabların debetinə yazılır.

301 «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının analitik uçotu elə aparılır ki, hər bir təsisçi və onların qoyduğu payların hərəkəti haqda informasiyaları ümumiləşdirmək mümkün olsun.

Sadə yoldaşlıq müqaviləsi üzrə ümumi əmlaka qoyulan payların vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyaları ümumiləşdirmək üçün də 301-ci hesabdən istifadə edilir. Belə hallarda 301-ci hesab «Yoldaşların qoyuluşu» adlandırılır. Yoldaşlar tərəfindən sadə yoldaşlığa qoyulan əmlak belə mədaxil olunur:

D-t 223 «Bank hesablaşma hesabları», 111, 205 «Mallar» hesabı və s.

K-t 301 «Yoldaşların qoyuluşları».

Əmlak yoldaşlara qaytarıldıqda, sadə yoldaşlıq müqaviləsi ləğv edildikdə mühasibat uçotunda tərsinə yazılış həyata keçirilir.

301 «Yoldaşların qoyuluşları» hesabı üzrə analitik uçot sadə yoldaşlığın hər bir müqaviləsi və hər bir iştirakçısı üzrə ayrılıqda aparılır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılan ehtiyat kapitalının vəziyyəti və hərəkəti haqda informasiyaları ümumiləşdirmək üçün 301-2 «Ehtiyat kapitalı» hesabından istifadə edilir.

Mənfəətdən ehtiyat kapitalına ayrımlar göstərilən qaydada rəsmiləşdirilir:

D-t 343 hesabı.

K-t 301-2 «Ehtiyat kapitalı» hesabı.

Ehtiyat kapitalından istifadə olunduqda:

D-t 301-2 «Ehtiyat kapitalı»

K-t 343 «Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)» hesabı-müəssisənin hesabat ilindəki zərərinin ödənilməsinə yönəldilən ehtiyat fondunun məbləği həcmində;

K-t 404 və 504 sayılı hesablar.

Əlavə kapital haqda informasiyaları ümumiləşdirmək üçün 301-1 «Əlavə kapital» hesabından istifadə edilir.

301-1 «Əlavə kapital» hesabının krediti üzrə əks etdirilir:

- yenidən qiymətləndirmə nəticəsində aşkara çıxarılan dövriyyədən kənar aktivlərin dəyərinin artımı (aktivlərin uçota alındığı hesablarla müxabirləşməklə);

- səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalının formalaşması prosesində səhmlərin satış və nominal dəyərləri arasındakı fərqin məbləği (302 «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı ilə müxabirləşməklə).

301-1 «Əlavə kapital» hesabının kreditinə pid edilən məbləğlər qaydaya görə silinmir. Bu hesab üzrə debet yazılışı yalnız aşağıdakı hallarda ola bilər:

- yenidən qiymətləndirmə nəticəsində aşkara çıxarılan dövriyyədən kənar aktivlərin dəyərinin aşağı salınması məbləğinin ödənilməsi;

- vəsaitlərin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilməsi - 302 və yaxud 301 sayılı hesablarla müxabirləşməklə;

- məbləğlərin müəssisənin təsisçiləri arasında bölüşdürülməsi - 302 sayılı hesabla müxabirləşməklə.

Bölüşdürülməmiş mənfəət məbləğinin mövcudluğu və hərəkəti haqda informasiyaların ümumiləşdirilməsi üçün (o cümlədən xüsusi təyinatlı fondların) 343 hesabı nəzərdə tutulmuşdur.

Hesabat ilinin təm iz mənfəətinin məbləği dekabr ayının son dövrüyyəsi ilə silinir:

K-t 343 «Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)» hesabı.

D-t 801 hesabı.

Hesabat ilinin təmiz zərərlərinin məbləği dekabr ayının son dövrüyyəsi ilə silinir:

D-t 343 hesabı.

K-t 801 hesabı.

Hesabat ilinin mənfəətinin müəssisənin təsisçilərinin gəlirlərinin ödənilməsinə yönəldilməsi illik hesabat təsdiq edildikdən sonra belə silinir:

D-t 343 «Bölüşdürülməmiş mənfəət(ödənilməmiş zərər)» hesabı.

K-t 302 «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı.

K-t 533 «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar» hesabı.

Arada əldə olunan gəlirlər ödənilən zaman da belə köçürmələr tərtib edilir.

Hesabat ilinin zərərlərinin mühasibat balansından silinməsi belə qeydə alınır:

K-t 343 hesabı.

D-t 301 hesabı.

D-t 301-2 «Ehtiyat kapitalı hesabı.

D-t 302 «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı.

İstehsal xərclərinə sonradan bərabər səviyyədə daxil edilmək üçün yaradılan ehtiyat məbləğinin vəziyyəti və hərəkəti haqda informasiyaları ümumiləşdirmək üçün 335 «Digər ehtiyatlar» sub hesab 1 «Qarşıdakı məsrəflər və ödəmələr üçün ehtiyatlar» hesabı nəzərdə tutulmuşdur. Bu hesabda aşağıdakı məbləğlər əks etdirilir:

-müəssisə işçilərini qarşıdakı məzuniyyətlərinin ödənilməsi;

-yaşa görə illik mükafatın ödənilməsi;

-istehsalın mövsümi xarakteri ilə əlaqədar hazırlıq işləri üzrə istehsalat xərcləri;

- əsas vəsaitlərin təmiri;
- torpaqların rekultivasiyası və təbiətin mühafizəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsinə qarşıdakı xərclər;
- zəmanətli təmir və zəmanətli xidmət.

Bu və ya digər məbləğlərdən ehtiyat yaradılması qaydası belədir:

K-t 335 «Digər ehtiyatlar» sub hesab 1 «Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar» hesabı.

D-t 202,726,711 isiehsal və satış xərcləri uçota alınan hesablar.

Qabaqcadan yaradılan ehtiyatlar üzrə faktik xərclər aşağıdakı kimi əks etdirilir:

D-t 335 «Digər ehtiyatlar» sub hesab 1 «Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar» hesabı.

K-t 533 «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar» hesabı.

K-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» hesabı.

2.2. Kapital qoyuluşlarının cəlb edilmiş mənbələr üzrə maliyyələşməsinin uçotu

Müəssisələrin kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin cəlb edilmiş mənbələrinə aiddir:

- a) bank kreditləri, kapital fondları, pensiya fondları və s.;
- b) xarici investorların kreditləri;
- c) istiqraz borcları;
- ç) veksellər və s.

Müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair əsasnamədə müəssisənin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə kənardan alınan vəsaitlərin vəziyyəti haqda informasiyaları ümumiləşdirmək üçün aşağıdakılar əsas sayılır:

a) bankdan alınan kreditlər;
b) digər kreditorlardan alınan vəsaitlər;
c) məqsədli tədbirləri maliyyələşdirmək üçün nəzərdə tutulan digər vəsaitlər
(konkret surətdə aşağıdakı hesablar):

-501 «Qısamüddətli bank kreditləri» hesabı.

-401 «Uzunmüddətli bank kreditləri» hesabı.

-404 «Qısamüddətli borclar» hesabı.

-504 «Uzunmüddətli borclar» hesabı.

Mühasibat uçotunda kommersiya və bank kreditlərini bir-ibirindən fərqləndirmək lazımdır. Kommersiya krediti dedikdə, bir müəssisənin digər müəssisəyə verdiyi kreditlər başa düşülür. Adətən bu pul vəsaitlərinin və digər əşyaların digər tərəfin mülkiyyətinə verilməsilə əlaqədardır. Ödənişin vaxtının uzaldılması da özlüyündə qısa müddətli kreditlərin verilməsinə bərabər tutulur. Avansa da kommersiya kreditinin bir növü kimi baxmaq olar.

Banklardan fərqli olaraq kommersiya müəssisələri özlərinin müvəqqəti sərəncamında saxlanılan özgə pul vəsaitindən borc verə bilməz. Bankdan lisenziyası olmayan müəssisə kreditləşməyə aid edilən fəaliyyətilə məşğul ola bilmək hüququna malik deyildir.

Müəssisələr kreditləri (pul vəsaitlərini) bankın lisenziyası əsasında verirlər. Pul vəsaitləri müəyyən müddətə, müəyyən məqsədlərə, qaytarılmaq şərti ilə, istifadə etməyə görə faiz verməklə verilir.

Müəssisə krediti özünün hesablaşma hesabı saxlanılan bankdan başqa, hər hansı bir digər bankdan ala bilər.

Kreditləşmənin qaydası (kreditin rəsmiyyətə salınması, verilməsi və ödənilməsi) bank təlimatları və kredit müqavilələri ilə tənzimlənir.

Qaydaya görə kredit almaq arzusunda olan müəssisə banka kredit almaq haqda ərizə yazır. Bu ərizədə kreditin ölçüsü, müddəti, məqsədi, təmin olunması göstərilir və ona aşağıdakı zəruri sənədlər komplekti əlavə edilir:

- təsis müqaviləsinin surəti;
- təsisçilər tərəfindən təsdiq olunan və Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi ilə qeydə alınan Nizamnamənin surəti;
- dövlət qeydiyyatı haqda sənəd;
- imzaların və möhürün nümunəliyi ilə potariusda təsdiq olunmuş kartçoka;
- illik hesabat,son tarixə müəssisənin vergi müfəttişliyi tərəfindən qeydə alınan balansı;
- hesabatın dəqiqliyi haqda auditorun qərarı (açıq tipli səhmdar cəmiyyətlər üçün hökmən, digərləri üçün isə bankın tələbi əsasında);
- kreditorların və borcluların siyahısı (kreditor və debitor borcları ayrı-ayrılıqda açıqlanmaqla);
- son tarixə hesablaşma hesabı üzrə bankın çıxarışı;
- planlaşdırılan kvartal (aya) gəlirlər və xərclər göstərilməklə biznes-plan;
- kreditin texniki-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması (iqtisadi faydalılığı, məsrəflərin ödənilməsini və s.).

Texniki-iqtisadi əsaslandırmada aşağıdakılar əks etdirilməlidir:

- tələb olunan kreditin məqsədi;
- müəssisənin fəaliyyətinin əsas növləri və mənfəətdən ödənilən verginin ölçüsü;
- alınan kredit hesabına həyata keçirilən xərclərin növləri;
- satıxdan gözlənilən mənfəətin məbləği (büdcəyə ödəncilər ödənildikdən sonra);
- planlaşdırılan təchizat bazarı.

Texniki-iqtisadi əsaslandırma bankın kredit işçisi tərəfindən hökmən əsaslandırılmalı və «Hesablama yoxlanılmışdır» qeydi ilə imzalanmalıdır:

- kredit tələb olunan tədbirə kontraktın (müqavilənin) surəti;

Kontrakt (müqavilə) aşağıdakı informasiyalara malik olmalıdır:

- kontraktın bağlandığı yer və tarix;
- kontraktın (müqavilənin) qiyməti və ümumi məbləği;
- malların göndərilməsi müddəti və şərtləri;
- ödənişin şərtləri;
- qablaşdırma və markirovka;
- yola salınma təlimatı;
- tərəflərin məsuliyyəti;
- fors-macor vəziyyəti;
- mübahisələrin araşdırılması qaydası;
- tərəflərin hüquqi ünvanları və bank rekvizitləri;
- imza,möhür.

İnşaat üçün kredit verildikdə aşağıdakılar tələb olunur:

- alınan ssuda üzrə borc alanın öhdəliklərinə zəmanət verən sənədlər;
- girov öhdəliyi;
- bankın zəmanətli məktubu və s.

Tam həcmdə zəruri sənədlər paketi ilə birlikdə kredit ərizəsi bankın kredit və hüquqi xidmət orqanları vasitəsilə nəzərdən keçirilir.

Kredit ərizəsi araşdırılan zaman bank,borc alan müəssisənin kredit qabiliyyəti və ödəmə qabiliyyəti kompleks şəkildə təhlil olunur, onun maliyyə qabiliyyətinə qiymət verilir, habelə likvidin əmsalı, maliyyə müstəqilliyi əmsalı, xüsusi vəsaitlərə təmin olunma əmsalı və s. araşdırılır.

Yoxlamadan və çıxarılan nəticələrdən sonra kredit əməliyyatlarının əlverişliliyi müəyyənləşdirilsə, bankla müəssisə arasında kredit müqaviləsi bağlanılır. Müqavilədə kreditin növü, məbləği və müddəti, faizlərin və komisyon xərclərinin hesablanması, kreditin təminatı, kreditin müəssisəyə verilməsi formaları əks etdirilir.

Kreditin təminatı məsələlərinə çox böyük əhəmiyyət verilir.

Bank tərəfindən verilən kreditlər əmlak, qiymətli kağızlar, əmlak hüququ və s. girovu ilə təmin edilir.

Sair cəlb olunmuş vəsaitlərə səhmlərin satışından əldə olunan vəsaitlər, əmək kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin payları və digər haqqları aiddir.

Borc müqaviləsi üzrə bir tərəf (borc verən) digər tərəfin mülkiyyətinə (borc alana) pul və yaxud digər qiymətli əşyalar verir. Borc alan borc verənə aldığı məbləğdə pulu qaytarmağı öhdəsinə götürür.

Müəssisələr arasındakı borc müqaviləsi məbləğindən asılı olmayaraq yazılı formada bağlanılır.

Borc verən verdiyi borc vəsaitinin müqabilində müəyyən faiz almaq hüququna malikdir. Əgər, müqavilədə faizin ölçüsü haqda məlumat yoxdursa, onda bank kreditlərinin qüvvədə olan stavkalarından istifadə edilir.

Digər saziş yoxdursa, faizlər hər ay ödənməlidir. Borc alan təşkilat borca

Görə faizləri özünün xüsusi vəsaiti hesabına ödəməlidir.

Borc müqaviləsi əsasında əldə olunan pul vəsaitləri əlavə dəyər vergisinin tutulması üçün əsas sayılan dövriyyəyə daxil edilmir.

Müəssisə borcun cəlb olunması aşağıdakı yollarla həyata keçirilə bilər:

- ölkə daxilindən və xaricdən manatla və xarici valyuta ilə borc verənlərdən (banklardan başqa) qısamüddətli və uzun müddətli borcların alınması;

- maliyyə veksellərinin verilməsi;

- qısa və uzunmüddətli qiymətli kağızların (səhmlərin) satılması (buraxılması).

Qısamüddətli kreditlərin və borcların uçotunu ümumiləşdirmək üçün 501 №-li «Qısamüddətli kreditləri» və 504 №-li «Qısamüddətli ssudalar» adlı hesablardan istifadə edilir.

Müəssisə tərəfindən əldə olunan qısamüddətli borclar və kreditlər uçotda belə əks etdirilir:

D-t 221 «Kassa» hesabı.

D-t 223 «Bank hesablaşma hesabları».

D-t 224 «Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları».

D-t 431,531 «Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları»
«Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabı.

K-t 401 və 501 hesablar

İstiqrazların buraxılışı və yerləşdirilməsi yolu ilə cəlb olunan qısamüddətli borclar 504 №-li hesabda ayrıca uçota alınmalıdır. Bu zaman istiqrazlar özlərinin nominal dəyərlərindən baha qiymətə yerləşdirilərsə, onda aşağıdakı yazılış verilir:

D-t 51 «Bank hesablaşma hesabları» və s.

K-t 504 (istismarın nominal dəyəri üzrə) və s.

K-t 542 «Gələcək hesabat dövrün gəlirləri» hesabı (Məzənnə fərqi» subhesabı).

542 «Gələcək hesabat dövrün gəlirləri» hesabında qeydə alınan məbləğlər istiqrazların tədavülü müddətində 801 №-li «Umumi mənfəət (zərər)» hesabına aid edilir.

Əgər istiqrazlar özlərinin nominal dəyərindən aşağı qiymətlə yerləşdirilərsə, aradakı fərq istiqrazın tədavülü müddətində aşağıdakı köçürmə vasitəsilə rəsmiləşdirilir:

D-t 801 «Umumi mənfəət (zərər)» hesabı.

K-t 504 «Qısamüddətli borclar» hesabı.

Alınmış kreditlər və borclar üzrə ödənilən faizlər 801 «Umumi mənfəət (zərər)» hesabının debetinə və 504 «Qısa müddətli borclar» hesabının kreditinə yazılır. Hesablanılan faiz məbləğləri ayrıca uçotda əks etdirilir.

Kreditlərin və borcların məbləği ödənildikdə 504 «Qısa müddətli borclar» hesabı debetləşir, pul vəsaitləri uçota alınan hesablar kreditləşir. Vaxtında ödənilməyən kreditlər və borclar ayrıca uçota alınır.

Qısamüddətli kreditlərin və borcların analitik uçotu kreditlərin və borcların növləri üzrə, kredit təşkilatları və borc verənlər üzrə ayrılıqda əks etdirilir.

504 №-li hesabın ayrıca subhesabında veksellərin və digər borc öhdəliklərinin uçotu əməliyyatları üzrə kredit təşkilatları ilə hesablaşmalar ayrıca uçota alınır (ödəmə müddəti 12 aydan çox olmayan).

Cəlb olunmuş vəsaitlərə aiddir:

-səhmlərin və mənzil sertifikatlarının satışından əldə olunan vəsait;

-xeyrixahlıq və digər məqsədlər üçün üzvlük haqları;

-yuxarı holding və aksioner şirkətləri, sənaye-maliyyə qrupları və digər təşkilatlar tərəfindən əvəzsiz qaydada ayrılan vəsaitlər;

-payla iştirak qaydasında verilən vəsaitlər.

Tikinti işləri cəlb olunan pul vəsaitləri, fiziki və hüquqi şəxslərin əmanətləri hesabına həyata keçirilən hallarda daxil olan vəsaitləri bir yerdə cəmləşdirmək məqsədə uyğundur.

Bu məqsədlə 96 «Məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabından istifadə olunur. 96 sayılı hesab digər təşkilatlardan və şəxslərdən, büdcədən və s. daxil olan məqsədli təyinatlı tədbirləri həyata keçirmək üçün vəsaitlərin hərəkəti haqda informasiyaları ümumiləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Maliyyələşmə mənbələri kimi əldə olunan məqsədli təyinatlı vəsaitlər uçotda belə qeydə alınır:

D-t 177,217 « Digər uzun və qısa müddətli debitor borcları» hesabı.

K-t 444,544 « Uzun və qısa müddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar» hesabı.

Məqsədli maliyyələşmə vəsaitindən istifadə olunduqda:

D-t 444,544 « Uzun və qısa müddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar» hesabı

K-t 202 « İstehsalat məsrəfləri» və yaxud 721 « İnzibati xərclər» hesabları-məqsədli maliyyələşmə vəsaiti qeyri-kommersiya təşkilatlarının saxlanılmasına yönəldikdə;

K-t 301-2 «Əlavə kapital» - kapital vəsaitləri kimi alınan məqsədli maliyyələşmə vəsaitindən istifadə olunduqda;

K-t 542 « Gələcək hesabat dövrün gəlirləri» və s.

Bundan başqa kapital qoyuluşları üçün xarici kapitallardan da istifadə edilir.

2.3.İnşaası başa çatmış obyektlərin inventar dəyərinin müəyyənləşdirilməsi

Bütün tikinti-quraşdırma işləri başa çatmış, quraşdırılan avadanlıqlar qəbul aktı ilə müəyyən olunan qaydada rəsmiyyətə salınır və təsdiq edilən obyektlər başa çatmış inşaata aid edilir.

Qurulmaq tələb edən və etməyən avadanlıqların, alətlərin və inventarların istismara verilməsi, onların dəyərlərinin kapital qoyuluşlarından silinməsi aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

-yeni tikilməkdə olan obyektlərdə, habelə rekonstruksiya edilən, genişləndirilən və texniki cəhətdən yenidən qurulan obyektlərdə nəzərdə tutulan avadanlıqları (quraşdırılması tələb olunan və olunmayan) Dövlət qəbulu aktına əsasən;

-fəaliyyətdə olan müəssisələrdə köhnəlmiş və sıradan çıxmış avadanlıqlar dəyişdirildikdən əhəmin avadanlıqların qəbulu aktına əsasən.

Bu məqsədlə xüsusi qəbul komissiyası yaradılır. Komissiya obyektə çox diqqətlə yoxlayır. Əgər obyekt tam halda istismara hazırdırsa, onda müvafiq formada akt tərtib edilir. Aktda obyektə xarakterizə edən göstəricilərdən onun həcmi, istehsal gücü, məhsuldarlığı, meydançası və ona uyğun gələn parametrləri, istismara hazırlığı, görülən işlərin keyfiyyəti, alayarımcıq işlər və onların aradan qaldırılma müddətləri göstərilir. Qəbul komissiyasının aktı (dövlət müəssisələri üçün) həmin komissiyanı yaradan nazirliyin,baş idarənin və digər orqanın rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

Kapital qoyuluşlarının başa çatmış obyektlərinin istismara verilməsi haqda tam şəkildə rəsmiləşdirilmiş akt mühasibatlığa verilir. Həmin sənəd obyektin inventar dəyərini

müəyyənləşdirmək üçün, onu kapital qoyuluşundan əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil etmək və müvafiq maliyyələşmə mənbəsinə silmək üçün əsas sayılır.

İnventar dəyəri dedikdə, obyektin inşasına, rekonstruksiyasına və yaxud satın alınmasına aid edilən bütün xərclərin məcmusu başa düşülür. İnventar dəyəri istismara verilən obyektlərin, əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil obyektlərin ilkin dəyəri deməkdir. İnventar dəyərinin formalaşması, istismara verilən obyektin xüsusiyyətindən, onun istismara verilməsi qaydasından asılıdır.

Bina və qurğuların inventar dəyəri tikinti işlərinə çəkilən xərclərdən, habelə onlara düşən əsaslı işlərdən və xərclərdən cəmlənir. Sair kapital işləri xərcləri obyektlərin inventar dəyərinə müstəqim təyinatı üzrə daxil edilir. Əgər, onlar bir neçə obyektə aiddirlərsə, onların dəyəri istismara verilən obyektlərin smeta dəyərinə mütənasib olaraq bölüşdürülür. Əgər obyekt hissələrlə istismara verilirə, onda sair kapital işləri və xərcləri inventar dəyərinə həmin məqsəd üçün inşaat smetasında hər bir obyektin tutduğu xüsusi çəkiddən asılı olaraq daxil edilir. Belə hallarda inşaat işləri başa çatdıqdan, sair işlərin və məsrəflərin faktik məbləği müəyyənləşdirildikdən sonra istismara verilən obyektlərin inventar dəyərinə düzəliş edilir.

Quraşdırılmaq tələb edən avadanlıqların inventar dəyəri malsatanların qiyməti ilə avadanlıqların dəyərindən, nəqliyyat, tədarük-anbar xərclərindən, habelə istismara verilən obyektlərin inventar dəyərinə müstəqim qaydada daxil edilən sair kapital işlərindən və xərclərdən ibarətdir. Əgər, inşaat və quraşdırma işlərinə çəkilən xərclər, sair işlər və məsrəflər avadanlıqların bir neçə növünə aiddirsə, onda onların dəyərinə avadanlıqların müxtəlif növləri arasında malsatanların qiymətinə uyğun olaraq bölüşdürülür.

Quraşdırma tələb etməyən avadanlıqların inventar dəyəri, istismara verilən obyektlər üçün ilk komplekt kimi istifadə olunan az qiymətli və tez köhnələn əşyaların və inventarların dəyəri, habelə quraşdırma tələb edən, lakin daimi ehtiyat üçün nəzərdə

tutulan avadanlıqlar malsatanların hesabnamələri üzrə satın alma dəyərindən, əsas vəsaitlərin satın alınması ilə əlaqədar nəqliyyat və digər xərclərdən əmələ gəlir.

Obyektlərin, inşası başa çatmış bina və qurğuların, əlavə tikilməyə və avadanlıqla təmin olunmaya məruz qalan obyektlərin (onların ilk dəyərini artıran) və əsas vəsaitlərin təsdiq edilmiş qəbul-təhvil aktı ilə qəbul olunan əsas vəsaitlər sifarişçinin əsas vəsaitlərinin tərkibində uçota alınır.

Həyata keçirilməyən və inşası dayandırılan əsaslı tikinti üzrə xərclər qanunla müəyyən olunan qaydada müvafiq maliyyələşmə mənbələri hesabına, əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan necə bir məsrəf kimi uçot və hesabatda əks etdirilməklə balansdan silinir.

Tikilməkdə olan obyektlər üzrə faktik həyata keçirilən məsrəflər inşaatın bağlanğıcından onların istismara verilməsinədək bitməmiş inşaat hesab olunur. Bu məsrəflər yerinə yetirilən tikinti, quraşdırma və digər işlərdən, həmin obyektlərdə qurulmaqda olan və qurulan avadanlıqların dəyərindən, tikinti ərazisinin mənimsənilməsi xərclərindən, habelə göstərilən obyektlərin inşası ilə əlaqədar digər xərclərdən əmələ gəlir.

Bitməmiş tikintidə olan obyektlərə aiddir: inşası davam etdirilən obyektlər; inşası dayandırılan, dondurulan və yaxud qəti surətdə dayandırılan obyektlər; qəbul-təhvil aktı ilə təsdiq olunmamış, lakin istismarda olan obyektlər.

Mühasibat uçotunda bitməmiş tikinti 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabında aşağıdakı bölmələr üzrə qalığını göstərir.

- a) metal konstruksiyaların quraşdırılması üzrə işlər;
- b) avadanlıqların quraşdırılması üzrə işlər;
- c) satın alınan və quraşdırılmağa verilən avadanlıqlar;
- ç) quraşdırma tələb etməyən avadanlıqların, alət və inventarların satın alınması; daimi ehtiyat nəzərdə tutulan quraşdırma tələbedən avadanlıqlar;
- e) sair kapital işləri və xərclər;

i) əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan məsrəflər.

2.4. Tikinti təşkilatlarının tenderdə iştirakı ilə əlaqədar məsrəflərin uçotunun təkmilləşdirilməsi

Respublikanın tikinti təşkilatları artıq çoxdandır ki, həm özəl, həm dövlət sektorlarında tenderdə iştirak etmək yolu ilə fəaliyyət göstərirlər. Artıq hamıya məlumdur ki, tenderdə iştirak etmədən inşaat sahəsində hər hansı bir kontraktın bağlanması qeyri-mümkündür.

Bununla əlaqədar olaraq tender xərclərinin ödənilməsinin maliyyələşmə mənbələri bağlanmış kontraktların səmərəliliyinə ümumi qiymət verilməsində çox vacib şərtidir.

Tenderdə iştirakla əlaqədar xərclərin əsas növləri aşağıdakılardır:

-müəssisənin reklam xərcləri (regional sərgilərdə iştirak, kütləvi informasiya vasitələrində reklam materiallarının hazırlanması);

-kənar təşkilatların informasiya-konsultasiya xidmətinin ödənilməsi (təkliflərin müqayisəli maliyyə-iqtisadi təhlili, həmin regionda işləyən rəqib firmaların xülasəsi və s.);

-tenden keçirilən şəhərlərdə əməkdaşların ezam olunması xərcləri;

-tendenlə əlaqədar sənədləşmələrin hazırlanması xərcləri;

-tender təşkilatları tərəfindən ödənilən xərclərə görə üzvlük haqları;

-tender zəmanətinin ödənilməsi.

Uçotda yol verilən səhvlərdən biri budur ki, müəssisə, tenderin nəticələri müəyyənləşdirilən anadək bütün xərcləri adətən 435,538 «Digər uzunm və qısa uddətli ohdəliklər» hesabında cəmləyir. Belə bir hal xərclərin həm mühasibat uçotunda əks etdirilməsi, həm də vergiyə cəlb olunma nöqtəyi-nəzərindən düzgün deyil.

Sadaladığımız məsrəfləri nəzərdən keçirək. Onların arasında aşağıdakı üç qruppu fərqləndirmək lazımdır.

Birinci qrup məsrəflər (məs: reklam xərcləri, informasiya-konsultasiya xidməti, ezamiyyə xərcləri və i.a.) bütövlükdə tikinti quraşdırma işlərinin maya dəyərinə daxil edilməlidir.

Belə məsrəflər öz mahiyyətinə görə gələcək dövrlərə aid edilən, lakin hesabat dövründə həyata keçirilən xərclər deməkdir. Zəruri xidmətlər göstərən təşkilatla hesablaşmalar artıq başa çatmışdır. Xidmətlər faktik surətdə göstərilmişdir və müvafiq sənədlərlə rəsmiləşdirilmişdir. Buradan görünür ki, bu qəbildən olan məsrəfləri 191 «Gələcək dövrlərin xərcləri» hesabında aparmaq məqsədə uyğundur.

İkinci qrup məsrəflər (məs: tender zamanətinin ödənilməsi) tenderin nəticələri elan olunan anadək hesablaşmalarda olan vəsaitlər sayılır. Əgər, müəssisə tenderdə uduzarsa, həmin vəsaitlər tender-müsabiqəni təşkil edənlər tərəfindən geri qaytarılır. Müvafiq surətdə həmin məsrəflər təşkilatın nöqteyi-nəzərindən asılı olaraq ya 61 vrilmiş avanslar üzrə hesablaşmalar; ya da 435,538 «Digər uzunm və qısa uddətli ohdəliklər» adlı hesablarda uçota alınə bilər.

Üçüncü qrup məsrəflərə tenderdə iştirak haqqında qərarlarla əlaqədar tədbirlərdə səlahiyyət verilən şəxsin iştirakı ilə əlaqədar xərclər aid edilir. Bu zaman hansı xərclərdən söhbət getdiyini izah edək.

Əgər sövdələşmə bağlanılarsa, bu zaman qanunvericiliyə görə səhmdarların ümumi iclasını keçirmək lazım gəlir. Cəmiyyət, qaydaya görə iştirakçının gedişi və yaşayışı ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsini üzərinə götürür. Qeyd etmək istəyirik ki, belə xərclər nümayəndəlik xərcləri sayıla bilməz; onlar, normativ bazası olan nümayəndəlik xərclərinə uyğun gəlmir. Beləliklə, sadalanan məsrəflər, işlərin maya dəyərinə daxil oluna bilməz və müəssisənin mənfəəti hesabına aşağıdakı qaydada silinməlidir:

D-t 801 «Umumi mənfəət (zərər)» hesabı.

K-t 531 və yaxud 538 saylı hesablər-faktik həyata keçirilən xərclər əks etdirilir (mehmanxana, yemək və s. xərclər)

Vergiye cəlb olunma məqsədilə həmin xərclər nəzərə alınmamalıdır.

Yuxarıda sadaladığımız xərc qruplarından yalnız birinci qrup xərclər haqda danışacağıq. Göstərilən xərclərin vergiyə cəlb olunmasına gəldikdə isə 191 sayılı hesabda uçota alınan birinci qrup xərclər əmlak vergisi üzrə vergiyə cəlb olunma bazaya düşür. Odur ki, əgər müəssisə səhv olaraq bütün xərcləri 538 sayılı hesabda əks etdirirsə, bu büdcəyə ödəniləsi əmlak vergisinin həcmi aşağı salır.

Təşkilatın tenderdə iştirakı ilə əlaqədar xərclərin gələcəkdə silinməsi qaydası konkursun nəticələrindən asılıdır: təşkilat tenderi udur, ya uduzur.

Əvvəlcə, müəssisənin tenderi uduzduğu variantı təhlil edək. Bu halda tendərə çəkilən xərclər fəaliyyətin adi növlərinə çəkilən xərclərə atd edilə bilər. Belə ki, həmin xərclər hər hansı bir müqavilənin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar deyildir. Tikintidə bu xüsusiyyət çox güman ki, hər bir obyekt üzrə ayrılıqda nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, mühasibat uçotu üçün nəzərdən keçirilən məsrəflər sair satışdankənar xərclər kimi nəzərdə tutulmalıdır. Deməli, tenderin nəticələri elan olunduqdan sonra müəssisənin uçotunda aşağıdakı köçürmələr aparılmalıdır:

D-t 801 «Umumi mənfəət (zərər)» hesabı. «Sair satışdankənar gəlirlər» subhesabı.

K-t 191 «Gələcək hesabat dövrlərin xərcləri» hesabı.

Vergiye cəlb olunma məqsədilə həmin xərclər məhsulların maya dəyərinə daxil edilə bilməz. Belə ki, bu xərclər satışla əlaqədar deyildir: məsrəflər hər hansı bir müqavilənin yerinə yetirilməsi məqsədilə çəkilməmişdir. Daha konkret desək, həmin xərclər fəaliyyətin müəyyən növünün kommersiya riski ilə əlaqədardır.

Tez-tez belə bir sual baş qaldırır: olmaz ki, belə xərcləri «Məhsul verməyən istehsal xərcləri» maddəsi adı altında uçotda əks etdirilsin. Təəssüf ki, uçotun normativ bazasında «məhsul verməyən istehsal xərcləri» anlayışına rast gəlmirik. Qüvvədə olan Vergi məəcəlləsində də satışdankənar xərclərin tərkibində də belə bir maddə yoxdur.

Nəticə: Əgər müəssisə tenderi uduzursa, onun çəkdiyi xərclər uçotda sair satışdankənar xərclər cəmi əks etdirilir və vergidə cəlb olunma məqsədilə qəbul olunmur.

Müəssisə, konkurs nəticəsində qalib gəlsə və sifarişçi ilə tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsi haqda kontrakt bağlamaq hüququ qazanırsa, həmin xərclər 191 «Gələcək hesabat dövrlərin xərcləri» hesabından 202 «İstehsalat məsrəfləri» hesabına silinir.

Ümumi yanaşma, bizim fikrimizcə aşağıdakı prinsipə əsaslanmalıdır. Əgər, sadalanan məsrəflər maya dəyəri haqda Əsasnaməyə uyğun olaraq yerinə yetirilən işlərin maya dəyərində daxil edilsə, onu 191 sayılı hesabdən 202 sayılı hesaba silmək məqsədə uyğundur. Əgər, bu xərclər işlərin maya dəyərində daxil edilmirsə, onda mənfəət və zərərlər hesabına silinməlidir. Digər sözlə, görülən işlərin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tenderdə iştirak prosesinə görə müəssisənin çəkdiyi xərcləri təsnifləşdirmək lazımdır.

Yuxarıda sadalanan xərclərin hansılarının işlərin maya dəyərində daxil edilmək imkanları necədir?

İstehsalla əlaqədar məsələləri həll etmək üçün işçilərin ezamiyyət xərclərinin məhsulların maya dəyərində daxil edilməsi haqda məsələ (müqavilələrin şərtlərini razılaşdırmaq, kontrakt bağlamaq və s.) heç bir mübahisə doğurmur.

Reklam və informasiya-konsultasiya xidmətlərinə çəkilən xərclər mövcud Əsasnamədə nəzərdə tutulmuşdur.

Tender sənədləşməsinin hazırlanmasına çəkilən xərclərin xarakterinin müəyyənləşdirilməsi görülən işlərin konkret istiqamətlərindən asılıdır. Nümunə üçün praktikada tez-tez rast gəlinən layihə təşkilatları ilə bağlanmış müqavilələrdən danışaq. Bu müqavilənin predmeti aşağıdakı işlərin yerinə yetirilməsi ilə xarakterikdir:

- layihəqabağı sənədləşmənin yaradılması;
- inşaat təşkilatının layihəsinin formalaşması;

- idarəetmə sisteminin yaradılması;
- idarəetmə sxeminin hazırlanması;
- görülən işlərin keyfiyyətinə qiymət verilməsi sisteminin formalaşması;
- bu və ya digər variantın seçilməsinin texniki-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması və onların alternativ variantlarla müqayisəsi.

«Üstəlik xərclər» maddəsinə daxil edilən xərclərin siyahısına uyğun olaraq belə xərcləri «istehsal işlərinin layihələşdirilməsi xərcləri»; «istehsal işlərinin layihələrinin tərtib olunması və texniki kömək göstərilməsi» üzrə layihə təşkilatlarının və institutlarının xidmətlərinin ödənilməsi» kimi müstəqil maddələrə ayırmaq daha məqsədə uyğundur. Belə işlərin lisenziyalı işlərə aid edildiyini nəzərə alaraq, layihə təşkilatlarında lisenziyanın surətini tələb etmək lazımdır.

Tenderdə iştirakla əlaqədar üzvlük haqqı kimi xərclər də uçotun ayrıca problemi deyil. Tenderdə iştirak görə təşkilatçıya ödəniş onun üçün tenderin keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin ödənməsi deməkdir. İddiaçı tikinti təşkilatı üçün həmin xərcləri, hansı xərc maddəsi adı altında tikinti işlərinin maya dəyərində daxil edilməsi mövcud təlimatlara görə son dərəcə mürəkkəbdir. Bizim fikrimizcə həmin xərclərin bilavasitə kontrakt bağlanması ilə əlaqədar olduğunu nəzərə alaraq onu təchizatla əlaqədar xərclər kimi təsnifləşdirmək məqsədə uyğundur. Lakin, vergi məəcəlləsinə görə tender xərclərinin məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərində daxil edilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Göründüyü kimi belə məsələni həll etmək yalnız arbitrac praktikası prosesində mümkündür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tikinti təşkilatı tərəfindən hesabat dövründə həyata keçirilən, lakin növbəti hesabat dövrünə aid edilən xərclər qabaqcadan 31 «Gələcək dövrün xərcləri» hesabında uçota alınır. Müəssisə tərəfindən tenderdə qalib gəlindən sonra onunla tenderin sifarişçisi arasında tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsi üçün kontrakt bağlanılır. Bu halda xərclərin yaranma mənbələri dedikdə kontrakt üzrə yerinə yetirilən işlərin maya dəyəri başa düşülür.

Gələcək dövrlərin xərclərinin silinməsi qaydası mühasibat uçotu üzrə baza sənədləşmələrində və tikinti işlərinin maya dəyərinin formalaşması üzrə sahəvi sənədlərdə şərh olunur.

Mühasibat uçotu haqda Qanuna əsasən gələcək dövrlərin xərcləri müəssisə tərəfindən müəyyənləşdirilən qaydada (bərabər səviyyədə, məhsulun həcminə mütənasib olaraq və s.) aid edildiyi dövr ərzində silinməlidir.

Buradan aydın olur ki, xərclərin silinməsinin iki variantı mümkündür:

- a) ya bərabər həcmdə;
- b) ya da məhsulun həcminə mütənasib surətdə.

Ümumiyyətlə, xərclərin silinməsi qaydası müəssisənin uçot sifadəti ilə tənzimlənməlidir.

III Fəsil. Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının təhlilinin təkmilləşdirilməsi yolları

3.1. Kapital qoyuluşları zamanı qeyri müəyyənlik və risklərin amilli təhlili

Kapital qoyuluşlarının fəaliyyətinin təhlilini apararkən əsasən maliyyə və real kapital qoyuluşları kimi anlayışları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Maliyyə investisiyalarına - qiymətli kağızların, səhmlərin, istiqrazların alınması, pulların faizlə bankların depozit hesablarına qoyulması və s. aid edilir.

Real kapital qoyuluşları - əsaslı tikintilərə, istehsalın genişləndirilməsinə, yeniləşdirilməsinə və inkişafına qoyulmuş pullardır.

Normal işləyən müəssisələrin həll etdikləri ən mürəkkəb təsərrüfat məsələlərindən biri maksimum gəlir götürmək məqsədilə pul resurslarının əlverişli istiqamətlərə qoyulmasıdır.

İnvestisiya proqramları olmadığı şəraitdə ən əlverişli üsul ya pulların etibarlı banklarda depozit hesabına saxlanması və ya perspektivli müəssisələrin səhmlərinin kontrol-paketini almaqdır. Səhmlər paketi sayəsində bu müəssisənin fəaliyyətinə birbaşa təsir etmək olar və onun investisiyasını mənfəətlə özünə qaytara bilər. Səhmlərin alınması ilə aşağıdakılar da məqsədə uyğundur:

- uzunmüddətli kooperasiyə və əməkdaşlığın başqa formaları haqqında müqavilələr bağlamaq
- yeni texnologiyalara daxil olmaq
- xarici bazarlara birgə çıxışı təşkil etmək
- məhsulun rəqabət qabiliyyətini yüksəldilməsinə nail olmaq və s.

İstifadə olunmasına görə kapital qoyuluşları riskli, birbaşa, portfel, annuitet kapital formaları ilə fərqlənilir.

Riskli kapital - əsaslı qoyuluşun riskli olmasını əks etdirir. Riskli (vençur) kapital yeni fəaliyyət sahələrinə qoyulan böyük risklərlə bağlı investisiyadır (yeni səhmlərin buraxılma forması). Vençur kapital əsaslı qoyuluşun daha tez ödənilməsi hesabı ilə bir-biri ilə əlaqəli olmayan investisiya layihələrinə qoyulur. Əsaslı qoyuluş bir qayda olaraq müəssisə müştərilərin bir hissəsinin alınması yolu ilə həyata keçirilir və ya ona borc verir. Kapitalın riskli qoyuluşu yeni texnologiya sahələrində kiçik innovasiya formalarının maliyyələşdirilməsi zəruriyyəti ilə bağlıdır. Riskli kapital özündə borc, səhmdar, sahibkarlıq kapitalalarını cəmləşdirir. Riskli kapital «vençur» adlanan yeni elm tutumlu firmaların təsis edilməsində vasitəçi rolunu oynayır.

Birbaşa kapital qoyuluşları - gəlir əldə etmək və təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsində iştirak etmək hüququnu almaq məqsədilə, bu təsərrüfat subyektinin nizamnamə kapitalına (fonduna) maliyyə qoyuluşudur.

Maliyyə investisiyaları və qiymətli kağızların təhlili haqqında bir çox konsepsiyalar mövcuddur. Bunlara risk. Gəlir və gəlirlilik konsepsiyaları aid ola bilər.

Maliyyə menecmentində risk və gəlirə bir-biri ilə bağlı iki kateqoriya kimi baxılır. Onlar hər hansı xüsusi bir növ aktivdə və ya bir neçə aktivin kombinasiyasının təhlilində birləşə bilər.

«Risk» anlayışının bir çox mənası var. Bu anlayışın daha çox işlənən mənasında itkilərin yaranmasının mümkünlüyü və ya proqnozlaşdırılmış variantla nisbətən gəlirin az gəlməsi başa düşülür. Bu anlayışa başqa cür formada da yanaşmaq olar. Risk daha çox maliyyə itkilərinin səsiyyəsi kimi çıxış edir. Maliyyə itkiləri aşağıdakı cür ola bilər.

- a) qarşıya qoyulan məqsədə çatmamaqda
- b) planlaşdırılmış nəticənin qeyri-müəyyənliyi
- c) planlaşdırılmış nəticənin qiymətləndirilməsinin subyektivliyi

Miqdarı çox olan aktivlərin itkilərinin çox olması ehtimalı daha çox olduğu üçün daha çox riskli sayılır. Riskə gəliri variasiya dərəcəsi də demək olar. Hər hansı bir aktivlə təmin olunan gəlir iki elementdən ibarətdir; aktivin qiymətinin dəyişməsindən və

alınmış dividenddən gəlirlər. Gəlirin yeni qiymətinin əvvəlki qiymətinə nisbəti gəlir norması adlanır.

Məsələn: Tutaq ki, hər hansı bir müəssisədə səhmin qiyməti 10000 manat, səhmin bazar qiyməti isə 12000 manat olmuşdur. Divident isə 1000 manat olmuşdur. Onda səhmdar üçün səhmin gəlirliliyini aşağıdakı cür hesablaya bilərik.

$$G=[1000+(12000-10000)]/10000=30\%$$

Konkret növ aktivin riskinə təcrid edilmiş şəkildə baxıla bilməz. Hər cür yeni investisiya investisiya portfelinə təsir etməsi cəhətindən təhlil olunmalıdır. Belə ki, bütün hər cür investisiyalar öz risklilik və gəlirlilik səviyyəsinə görə fəqlənir. Onların portfeldəki səviyyələri miqdar xarakteristikalarını göstərir. Onların optimal uyğunlaşdırılması risk səviyyəsini azaldır.

Məsələn: Aşağıdakı cədvəldə A, B, və C maliyyə vasitələrinin statistik göstəriciləri verilmişdir. Müəssisənin iki strategiya a) maliyyə vəsaitlərinin birinin seçilməsi və b) maliyyə vəsaitlərindən ikisinin 50%-50% nisbətində seçilməsi şəraitində təhlil aparaq.

Cədvəl 3.1

Mümkün investisiyaların miqdar xarakteristikası

İllər	Aktivlərin novləri			portfel		
	A	B	C	50%A +50%B	50%B+5 0%C	50A+ 50%C
1-ci il	10	14	14	12	14	12
2-ci il	13	12	16	12,5	14	14,5
3-cü il	14	11	19	12,5	15	16,5
Orta %	12,3	12,3	16,3	12,3	14,3	14,3
Standart kənarlaşma	1,70	1,25	2,05	0,24	0,47	1,84
Variasiya əmsalı	0,138	0,102	0,126	0,019	0,033	0,128

İzah və nəticələr:

1. Portfel investisiyası üzrə son xarakteristika A, B və C maliyyə vəsaitlərinin orta qiymətlərindən asılıdır.

2. Ən riskli variant investorun bütün sərbəst pulları A vəsaitinə qoymasındadır, çünki, variasiya əmsalı A vəsaitində ən böyükdür - 0,138. Ən az riskli variant isə $50\%A+50\%B$ variantıdır (variasiya əmsalı - 0,019).

3. İki portfeldən istifadə edilməsi bir vəsaitdən istifadə etməkdən daha az risklidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin təhlilinin əsas vəzifəsi yüksək gəlir əldə edilməsi məqsədilə daha uyğun variantın seçilməsidir.

3.2. Kapital qoyuluşları fəaliyyətinin ümumilikdə və amillər üzrə təhlili

Böyük və ya kiçik olmasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr kapital qoyuluşları fəaliyyəti ilə bağlıdır. İnvestisiya ilə bağlı qərarın qəbul edilməsində ortaya çıxan çətinliklər aşağıdakı amillərlə bağlı ola bilər.

- o kapital qoyuluşlarının növü;
- o kapital qoyuluşları layihəsinin dəyəri;
- o istifadə ediləcək layihələrin çox olması;
- o kapital qoyuluşları fəaliyyəti üçün lazım olan resursların qıtlığı
- o hər hansı bir qərarın qəbul ilə bağlı risk və s.

Kapital qoyuluşlarının zəruriliyini şərtləndirən səbəblər müxtəlif ola bilər. Ümumilikdə isə onları üç növə ayırmaq olar; mövcud texniki bazanı yeniləndirmək, təsərrüfat fəaliyyətini genişləndirmək və yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsi. Hər hansı bir istiqamət çərçivəsində kapital qoyuluşları layihəsinin qəbul edilməsinin məsuliyyətlik dərəcəsi müxtəlifdir. Əgər söhbət mövcud olan istehsal qüvvələrindən gedirsə onda qərar şərtsiz olaraq qəbul edilə bilər. Əsas fəaliyyətin genişləndirilməsi ilə

bağlı qərar qəbul edilməsi bir az çətindir. Bu zaman bir neçə amili nəzərə almaq lazımdır. Bunlara müəssisənin əmtəə bazarında mövqeyinin dəyişdirilməsi, material, əmək və maliyyə resurslarının əlavə həcmdə daxil olması, yeni bazarların mənimsənilməsinin mümkünlüyü və s. aid ola bilər.

Sözsüz ki, təklif olunan kapital qoyuluşlarının həcmnin nə qədər olması vacibdir. Belə ki, 10 milyon manatlıq kapital qoyuluşları ilə 1 milyon manatlıq kapital qoyuluşları arasında böyük fərq var. Buna görə də layihənin iqtisadi tərəfinin təhlili işlənməsinin dərinliyi də fərləndirilməlidir. Bundan başqa bir çox müəssisələrdə kapital qoyuluşları ilə bağlı qərar qəbulunun diferensasiya praktikasını genişlənməyə başlamışdır yəni kapital qoyuluşlarının maksimum həddi müəyyən olunur və bu və ya digər rəhbər istənilən qərar qəbul edə bilər.

Çox vaxt qərar qəbul edilməsi bir-biri ilə bağlı olan alternativ layihələrin arasından seçilir. Bu zaman bir və ya bir neçə layihəni hər hansı kriteriyalara əsasən seçmək lazımdır. Bu kriteriyalar bir neçə dənə ola bilər və bir layihənin bütün kriteriyalara digərlərindən daha yaxşı cavab verməsi ehtimalı vahiddən azdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital qoyuluşları fəaliyyətini həyata keçirmək ehtimalı daha böyükdür. Bununla yanaşı hər bir müəssisənin kapital qoyuluşları fəaliyyəti üçün lazım olan sərbəst maliyyə resursları məhduddur. Buna görə də investisiya portfelinin optimallaşdırılması öz zəruriliyini artırır.

Risk amili də təsiri qaçınılmazdır. İntestisiya fəaliyyəti həmişə müəyyən olunmamış şəraitdə həyata keçirilir. Strategiya əvvəlcədən seçilsə də gəlir gətirib gətirməməsi qeyri-müəyyən olaraq qalır. Ona görə də gəlirin variasiya ehtimalı var və hər bir yeni əldə olunmuş əsas vəsait obyektlərinin iqtisadi effektivlik dərəcəsini əvvəlcədən söyləmək çətindir. Buna görə də bəzən qərar qəbulu intuitiv əsasda qəbul edilir.

Kapital qoyuluşları fəaliyyəti haqqında qərarın qəbul edilməsi digər idarəetmə fəaliyyətləri kimi müxtəlif formallaşdırılmış və formallaşdırılmamış metodlara əsaslanır.

3.3. Kapital qoyuluşları layihələrinin maliyyələşmə mənbələrinin təhlili

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istənilən profilli firmanın inkişafının fəaliyyətinin həlledici şərti bu və ya digər kapital qoyuluşları layihəsinə əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəliliyidir. Kapital qoyuluşları layihələri haqqında firmanın qəbul etdiyi qərar onun qarşısına qoyduğu məqsədi ilə bağlıdır.

İnvestisiya məqsədlərinin ierarxik quruluşunu aşağıdakı kimi təsəvvür etmək olar.

1. Kapital qoyuluşları tədbirlərinin mənfəətliliyi investisiyaya görə mənfəət norması kimi təyin edilir. Əsaslı qoyuluş yalnız o halda həyata keçirilirki, ondan alınan mənfəət qabaqcadan nəzərdə tutulmuş ən minimum həddə çatır.

2. Ticarət dövrüyyəsini və bazarda nəzarət etmə payını hər il artırmaq yolu ilə firmanın artımı baş verir.

3. İstehlakçılar arasında firmanın yüksək adını qorumaq və bazara nəzarət payını saxlaya bilir.

4. Yüksək əmək məhsuldarlığına nail olur.

5. Yeni məhsul istehsal edir.

Məlumdur ki, kapital qoyuluşları layihəsinin hazırlanması və realizə olunması ideyadan başlanmış məhsulun istehsalına qədər uzun vaxt keçir. Bazar şəraitində bu vaxt dövrünü investisiya layihəsi tsikli adlandırırırlar və o, üç fazanı təşkil edir.

- kapital qoyuluşları qabağı (yekun kapital qoyuluşları qərarının qəbul edilməsinə qədər aparılan ilkin tədqiqatlar);
- kapital qoyuluşları etmə (layihələşmə, müqavilə, podrat işləri - quraşdırma);
- istehsal (müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti fazası)

Müasir şəraitdə texnologiyanın və məhsulun sürətli yeniləşdirilməsi istehsalın daima modernləşməsinin, kapital qoyuluşları layihələrinin iqtisadi mexanizmlərinin və

idarə mexanizmlərinin çevikliyi tələb edir. Bu tələblərin yerinə yetirilməsi investisiya tsiklinin bütün mərhələlərində məqsədli baxıma, əlaqələndirməyə və qaşılıqlı əlaqələrə təminat yarada bilər. Mütərəqqi idarəetmə sisteminin yaradılması üçün konkret sistemlər təkmilləşdirilməli, təşkilatı strukturlar dəyişdirilməlidir.

Hazırda kapital qoyuluşları tsiklinin idarə edilməsində iqtisadi mexanizmin iki formasından istifadə edirlər; ənənəvi, mütərəqqi.

Layihənin ənənəvi idarəetmə forması üçün mərhələlərin zaman və təşkilatı əlaqəsiz olması xarakterikdir. Sifarişçi özünün səlahiyyətindən istifadə edərək, layihələndirmə firmasını seçir, işləyib hazırlanması və satışı həyata keçirmək üçün firmayı təyin edir. Müasir şəraitdə kapital qoyuluşları tsiklinin mütərəqqi forması geniş yayılmaqdadır. Mütərəqqi idarə edilmə forması, sifarişçilərin obyektlərin texniki səviyyəsinə və keyfiyyətinə qoyduqları ciddi tələbləri, kapital qoyuluşları layihələrinin optimal dəyər səviyyəsini, onların realizə olunma müddətlərini uyğunlaşdırmağa imkan verir.

Beynəlxalq təcrübələrdə müəssisələr üçün qəbul edilmiş üç əsas növ maliyyə sənədi istifadə edilir. Müəssisələrin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən bu sənədlərə - «balans», «mənfəət və zərərlərin hesabı» və «pul vəsaitlərinin axınları» haqqında hesabat aid edilir.

Balans özü bütövlükdə müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edir. Odur ki, kapital qoyuluşları layihəsinin təhlili üçün balansın istifadə edilməsi yalnız layihənin sıfır başlanğıcından istifadə olunmasından mümkündür.

Maliyyə hesabat sənədi olan «mənfəət və zərərlərin hesabı» müəssisənin fəaliyyət dinamikasını xarakterizə edir. Bundan əlavə o, ayrı-ayrı layihəni də xarakterizə edə bilər.

Layihənin idarə edilməsinin idarə edilməsi konsepsiyasının əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- çoxvariantlı və çoxfaktorlu qiymətləndirmə vəsitəsilə kapital qoyuluşları qərlarının dərinədən əsaslandırılması
- kapital qoyuluşları layihələrinin realizə edilməsi prosesində yüksək dərəcədə əlaqələndirmə və nəzarət
- təhlilin sistematik aparılması, xarici dəyişikliklərin, izlənməsi

Göründüyü kimi bu prinsiplərin tələblərinə cavab vermək və layihələri idarə etmək sifarişçidən böyük bilik və təcrübə tələb olunur. Sifarişçilərin çoxu layihələrin qəbul edilməsi və realizə olunması ilə əlaqədar bütün məsələlərin öhdəsindən çətinliklə gəlirlər. Odur ki, layihə idarəetmə və təhlilin qanun və prinsiplərinə yiyələnmiş şəxslərə tapşırılır. Bu şəxs əsas sima olub, layihənin rəhbəri təyin edilir. Adətən layihənin rəhbəri formalaşmış xüsusi qrupla birlikdə layihə və ya layihə texniki təşkilatların adından çıxış edir.

Elm tutumlu istehsalın böyük sürətlə inkişafı və iqtisadiyyatın strukturunun dəyişməsinə tələblərin artdığı şəraitdə investisiya etmə prosesində layihələndirmənin rolu genişlənməkdədir. Belə bir şəraitdə layihə qabağı və layihələndirmə mərhələlərinə sifarişçinin diqqət artırması tələb olunur.

Kapital qoyuluşları tsiklinin birinci fazasında aparılan çox variantlı layihə tədqiqatları konkret investisiya və layihə qərarlarının seçilməsi və həmçinin texnologiyanın, tikinti-quraşdırma proseslərinin həyata keçirilməsi məqsədilə saziş tiplərinin seçilməsi üçün əsas sayılır. Layihə qabağı mərhələdə və layihələndirmə prosesində qəbul edilmiş qərarlar gələcək əsas fondların texniki səviyyəsini, strukturunu və səmərəliliyini xeyli qabaqcadan müəyyən edir. Layihələndirmə prosesində kapital qoyuluşları tsiklini investisiya fazasının növbəti mərhələlərini sürətləndirmək üçün xərclərin optimallaşdırılması və yüksək son nəticələrə nail olmaq üçün ilkin şəraitlər yaranır. İstər tikinti- quraşdırma işləri üçün sərflənəcək xərclər, istərsə də istismar prosesində gələcəkdəki xərclər düzgün qəbul edilmiş konkret qərarlardan çox asılı olcaqdır.

Qabaqcıl xarici layihə firmalarının mütəxəssislərin qiymətləndirmələrinə görə bütün layihələndirmə prosesinə sərf olunan xərclərin səviyyəsi obyektin dəyərinin 5-10% təşkil edir, ancaq onun son nəticəyə təsiri həddən çox həlledici ola bilər. Həmin qiymətləndirmənin ümumi xərclərin 30%, ilkin laliyənin hazırlanması nəzərə alınmağa isə 50-60% təşkil edir.

3.4. Kapital qoyuluşlarının effektivliyinin təhlili

Kapital qoyuluşunun effektivliyini təhlil edərkən kapital qoyuluşlarının effektivliyinin əsas həcmnin proqnozlaşdırma müddətində diskont edilmiş pul vəsaitlərinin həcmi ilə qarşılaşdırılmasına əsaslandığını nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, pul vəsaitlərinin axını vaxtla müəyyən olunur və r əmsalının köməyi ilə diskont edilir. Bu əmsal təhlilçinin özü tərəfindən kapital qoyuluşu etdiyi kapitaldan illik gəlir fizinə əsasən sərbəst olaraq müəyyən olunur.

Tutaq ki, investisiya (IC) n il ərzində dövr edəcək və $P_1+P_2+\dots+P_n$ həcmində illik gəlir yaradacaq. Diskont edilmiş gəlirin (PV) və effektivlik dərəcəsinin (NPV) həmci aşağıdakı düsturlara əsasən hesablanır.

$$PV = \sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k}$$

$$NPV = \sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k} - IC$$

Əgər $NPV > 0$, onda layihə qəbul edilməlidir.

$NPV < 0$, onda layihə rədd edilməlidir.

$NPV = 0$, onda layihə nə gəlir gətirəndir nə də zərərliyə.

Gəlirin illik proqnozlaşdırılması zamanı mümkün qədər layihə ilə əlaqələndirilə biləcək hər cür istehsal və qeyri-istehsal xarakterli bütün daxilolmaları nəzərə almaq lazımdır.

Dövrün sonunda layihənin reallaşdırılması zamanı əsas vəsaitlərin daxil olması və dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyədən çıxarılması prosesi baş verirsə onlar həmin dövrün gəlirləri kimi uçota alınmalıdır.

Əgər maliyyə resursları bir il yox m il ərzində investisiya olunması nəzərdə tutulubsa onda effektivlik əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır.

$$NPV = \sum_{k=1}^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - \sum_{j=1}^m \frac{IC_j}{(1+i)^j}$$

i - proqnozlaşdırılmış illik inflyasiya səviyyəsi

Bu formullar vasitəsilə həyata keçirilən hesablamalar çox çətin olduğundan və digər əmsalların tapılmasında diskontlaşdırılmış qiymətlərə əsaslanmış diskontlaşma çoxluqlarının və pul vahidlərinin diskontlaşma qiyməti göstərilən statistik cədvəllərdən istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, effektivlik - NPV əmsalı baxılan layihənin qəbul edilməsi zamanı müəssisənin iqtisadi potensialının proqnozlaşdırma qiymətini əks etdirir. Bu əmsal vaxtla əlaqəlidir və müxtəlif layihələrin NPV əmsalını üst-üstə toplamaq olar. Bu cəhət investisiya portfelinin optimallaşdırılmasının təhlili zamanı əsas kimi götürülməsi ilə digər kriteriyalardan fərqlənir.

Effektivlik əmsalının iki əsas xarakterik cəhəti var; birincisi, o, gəlir göstəricilərinin diskontlaşdırılmasını tələb edir; ikincisi, mənfəət xalis gəlir PN göstəricisi ilə xarakterizə olunur. Hesablamanın algoritmi olduqca sadədir və buna görə də bu göstəricidən praktikada geniş istifadə olunur. Investisiyanın effektivlik əmsalı (ARR) xalis gəlirin (PN) orta-illik həcmi investisiyanın orta-illik miqdarına bölməklə hesablanır. Investisiyanın orta kəmiyyəti kapital qoyuluşlarının həcmi ilə bağlıdır və təhlil edilən layihə üzrə işlər başa çatdıqca kapital xərclər silinir.

$$ARR = \frac{PN}{1/2 \cdot (IC - RV)}$$

Bu əmsal kapitalın avanslaşdırılması əmsalı ilə (müəssisənin orta xalis gəlirinin təsərrüfat fəaliyyəti üçün verilmiş avansın ümumi həcminə nisbəti) müqayisə olunur.

Kapital qoyuluşlarının effektivlik əmsalına əsaslanan təhlil metodunun bir çox çatışmayan cəhətləri də var. Belə ki, bu metod pul axınına nəzərə almır. Bu metodda əsasən eyni orta-illik gəlirlər həcminə sahib layihələrdə illər üzrə variasiya edən gəlirlərinə və eyni orta-illik gəlirlər həcminə sahib layihələrdə hər bir layihənin müxtəlif müddətlərdə dövr etməsi nəzərə alınmır.

Xalis pul axınları (FV) isə zaman (t) intervalında aşağıdakı düsturla təyin edilir:

$$F_vt = X_{mt} + A_t + M_{xt} - KQ_t - DKAt$$

Burada t - zaman intervalı

X_{mt} - xalis mənfəət

A_t - Amortizasiya ödəmələri

M_{xt} - maliyyə xərcləri (kreditlər üçün faizlər)

KQ_t - (kapital qoyuluşları)

$DKAt$ - dövriyyə kapitalının artımı.

Nəticə

1. Təcrübə göstərir ki, 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabı üzrə subhesabların sayı həddən artıq çoxdur və onların böyük bir qismindən müəssisələr demək olar ki, istifadə etmir. Belə bir şəraitdə onların sıra nömrələrini dəyişdirməklə yenidən qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur.

2. Qeyd etmək lazımdır ki, inşaat həyata keçirilən zaman ən mühüm problemlərdən birisi obyektin plan (normativ) dəyərini müəyyənləşdirmək hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda və digər iri şəhərlərdə arxitekturanı və şəhərsalmanı idarə etmək üçün inşaat işlərinə qiymət qoyma mərkəzlərinin təsis edilməsi məqsədə uyğun sayıla bilər.

3. Podrat üsulu ilə həyata keçirilən inşaat zamanı analitik hesabların debetini məsrəflər üzrə açıqlamaq və aşağıdakı maddələri göstərmək məqsədə uyğundur:

- a) «Layihə-axtarış işləri»;
- b) «İnşaat-quraşdırma işləri»;
- c) «Əlavə dəyər vergisi» və i.a.

4. Müəssisənin özünün istehsalı olan tikinti materiallarının silinməsinə əsas istehsalın kapital qoyuluşlarına göstərdiyi xidmət kimi nəzərə almaq əlverişlidir. Bu tövsiyyəni aşağıdakı köçürmə vasitəsilə rəsmiləşdirmək olar:

- a) D-t 611,731 «Sair əməliyyat gəlirləri və xərcləri» hesabı.

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı-uçot dəyərilə.

- b) D-t 113/3 sayılı hesab.

K-t 611,731 «Sair əməliyyat gəlirləri və xərcləri» sayılı hesab-buraxılış dəyərilə.

5. Kapital qoyuluşunun ölçüsü və həcmi az olan müəssisələrdə yüngül nəqliyyatın saxlanması ilə əlaqədar xərcləri bilavasitə 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması»-na aid etmək məqsədə uyğundur:

D-t 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının «Üstəlik xərcləri» analitik hesabı.

K-t 112 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Amortizasiya» hesabı-avtonəqliyyata köhnəlmə hesablanılan zaman.

K-t 201 «Material ehtiyatları» hesabı- sərf olunan yanacaq məhsulları silinən zaman.

K-t 533 «Əməyin odənişi uzrə işci heyətinə olan borclar» hesabı - sürücüyə əmək haqqı hesablandıqda və i.a.

6. Mexanikləşdirilmiş işlərdə çalışan işçilərin (traktorçuların) əsas və əlavə əmək haqlarını «tranzit» qaydada²³ «Köməkçi istehsalatlar» hesabının «Maşın-traktor parkının istismarı» subhesabı vasitəsilə rəsmiyyətə salmaq olar:

D-t 202 «İstehsalat məsrəfləri» subhesabı.

K-t 533,522 və s.hesablar.

7.Çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi ilə əlaqədar xərclərin silinməsi və cavan çoxillik əkmələrin əsas vəsaitlərin tərkibinə mədaxil edilməsi ilə əlaqədar qüvvədə olan təlimatlar iqtisadi cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmamışdır. İş burasındadır ki, baş verən yaşlı çoxillik əkmələr öz mahiyyətinə görə istehsal vasitəsi hesab olunur və onlar bilavasitə məhsul istehsalında tətbiq edilir. Göstərilən əkmələrin dəyəri onlar köhnəldikcə hazır məhsulların (meyvə, üzüm, giləmeyvə) üzərinə keçirir.Baş verən yaşa çatmamış çoxillik əkmələr isə istismara verilənədək əmək əşyası hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq cavan çoxillik əkmələrin əkilməsi və becərilməsi ilə əlaqədar xərcləri onlar istismara verilənədək **113** hesabının tərkibində yarımçıq kapital qoyuluşu kimi uçota almaq məqsədə uyğundur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dili

- 1.«Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu.
- 2.Nazirlər Kabinetinin «Beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına keçmək məqsədilə Mərkəzi mühasibat uçotu standartlarının 2003-2007-ci illərdə hazırlanması və tətbiqi üzrə proqram» (20 fevral 2003-cü il tarixli 29 sayılı qərar).
- 3.«Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair məlumat» (Respublika Maliyyə Nazirliyinin 20 oktyabr 1995-ci il tarixli İ-94 sayılı əmri).
- 4.«Müəssisənin illik mühasibat hesabları və onların tətbiqi qaydaları» (Respublika Maliyyə Nazirliyinin 15 sentyabr 1995-ci il tarixli 16-3/33 sayılı qərarı).
- 5.«Müəssisələrin uçot siyasəti haqqında əsasnamə» (Respublika Maliyyə Nazirliyinin 23 yanvar 1997-ci il tarixli 5 sayılı əmri).
- 6.R. Fətullayev “Beynəlxalq mühasibatlığa giriş”, Bakı-2015
7. Q. Ə. Abbasov “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi”, Bakı-2015
8. Q.Abbasov, S. Səbzəliyev, Ə.Daşdəmirov, V. Quliyev, Ə.Sadıqov “Mühasibat (maliyyə) uçotu”, Bakı-2003
9. A.R. Kərimov “Mühasibat uçotu, vergilər”, Bakı-2001
10. Q. Ə. Abbasov “Sıfırdan başlanan mühasibat uçotu” Bakı-2013
11. S. M. Səbzəliyev “Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları”, Bakı-2003
12. Q. R. Rzayev “Beynəlxalq mühasibat uçotu və audit”, Bakı-2000
13. Q. R. Rzayev “Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı”, Bakı-2004
14. Ə. A. Sadıqov “Mühasibat (maliyyə) uçotu” I hissə, Bakı-2002
15. Ə. A. Sadıqov “Mühasibat (maliyyə) uçotu” II hissə, Bakı-2002

16. Ə. A. Sadıqov, T. Ə. Sadıqov, Ş. Ə. Cəfərova, C. Ə. Sadıqov “Mühasibat uçotu” Bak-2008
17. F. Məmmədov. “Pul və banklar, kredit” Bakı- 2008.
18. M. Abbasov “Qiymətli kağızlar” Bakı -2001
19. A. Bəşirov “Bank işi” –Bakı 2003

Rus dilində

20. Мустафаев Я.Р. «Бухгалтерский учет» Баку-2017
21. «Бухгалтерский учет» (под. ред. И.Е. Тишкова) Минск-1999
22. «Финансовый учет» (под.ред. В.Т. Гетьмана) М-2002
23. Керимов В., «Бухгалтерский управленческий учет», М-2009
24. Зонова А. «Бухгалтерский учет и анализ» М-2009
25. Сукурова С.П., Ханенко М.Е., Шапорова О.А., Ковалева А.М. «Бухгалтерский учет», М-2007
26. Ибрагимов З.Г. Генезис «Денежно кредитной системы Азербайджана». Баку, 1996.
27. Белоглазова Г.Н. «Деньги, кредит, банки». Москва, 2007.
28. Свиридов О.Ю. «Деньги, кредит, банки». Ростов-на Дону, 2005.
29. Мустафаев Я.Р. «Бухгалтерский учет». Баку, 2017

SUMMARY

Master Azizov Aziz Abduli oglu. On the dissertation work << Capital investments and innovate the analysis at construction organizes>>

The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a reference.

At the entrance recent economic crises that happened, characterize things to do in this area dissertation relevance of the case, basis aim and scientific innovation.

The first season of the dissertation, capital investments, ingredients and accounting of capital investments moreover costs accounting and the rules of distributed, synthetic and analytical accounting seen methodological basics.

The second season of the dissertation, capital investments on special resources finance accounting , completed construction of areas, define the inventory price , construction organizes tender, seen innovate the expenditures accounting routes.

The third season of the dissertation, uncertainty and risk factor analysis of the investments. Total capital expenditures and factors for the analysis of investment analysis project of funding sources deeply analyzed the analysis of efficiency of capital investment.

The dissertation is completed with conclusion and recommendations.

РЕЗЮМЕ

На магистерскую диссертацию Азизова Азиза Абдули «Совершенствование учета и анализа капитальных вложений в строительных организациях»

Диссертационная работа состоит введения, трех глав, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность выбранной темы диссертационной работы, показываются цели, задачи, а также научную новизну и практическую значимость работы.

В первой главе рассмотрены научные основы, сущность, документация капитальных вложений при хозяйственном способе, учет и анализ накладных расходов и порядок их распределение, синтетический и аналитический учет капитальных вложений.

Во второй главе показаны учет собственных источников формирования финансов и привлеченных средств формирования финансов, на основании которых выявлена инвентарная стоимость завершенных объектов, совершенствование учета затрат строительных организаций участвующих в тендере.

В третьей главе проведен факторный анализ рисков и не определенности капитальных вложений, общий и факторный анализ деятельности капитальных вложений, анализ источников финансирования проектов капитальных вложений и анализ эффективности капитальных вложений.

Диссертационная работа завершается выводами и предложениями

MAGİSTR DİSSERTASİYASININ REFERATI

Mövzunun aktuallığı: Son illərdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikada dərin sosial iqtisadi dəyişikliklər baş verməkdədir. Azərbaycan xalqı bazar iqtisadiyyatı və müstəqillik şəraitində sənayeləşmənin, tikintinin, kənd təsərrüfatının, ticarətin, kommersiya fəaliyyətinin, birgə müəssisələrin inkişafında, habelə milli məsələlərin həllində müəyyən nailiyyətlər qazanmışdır. Lakin bu sahədə görüləsi işlər hələ də çoxdur.

Respublika iqtisadiyyatının sürətli inkişafının qarşısında duran vəzifələrin həlli təsərrüfat mexanizmində dərinlən dəyişikliklər aparılmasını, idarə olunmanın səmərəli və yığcam sisteminin yaradılmasını bir məqsəd kimi qarşıya qoyur.

Bu nöqteyi-nəzərdən yazılmış dissertasiya işinin mövzusu öz aktuallığına görə heç bir şübhə doğurmur.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Tikinti təşkilatlarında istehsal fəaliyyətinin daha səmərəli idarə edilməsi hər cürə fəaliyyətlərdə uçotun və təhlilin düzgün qurulması informasiya təminatı səviyyəsindən bilavasitə asılıdır. Belə olduğu şəraitdə sənaye müəssisələrində kapital qoyuluşuna məsrəflərin uçotunu və tikinti məhsullarının maya dəyərinin kalkulyasiyasını ayrı-ayrı müəssisələr və şirkətlər nəzərdən keçirməyə və konkret tövsiyələr verməyə geniş ehtiyac duyulur. Tikinti təşkilatlarının kapital qoyuluşlarının uçotunun təşkili və inkişaf problemləri ilə bağlı bir çox alimlər, iqtisadçılar tədqiqatlar aparmışlar. Bu istiqamətdə Azərbaycanın iqtisadçı alimlərin sayılan Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə., Rzayev Q.R., Yüzbaşov C.R., Abbasova S.A., Ə.S., Səmədzadə Z.Ə. və başqalarında işlərini buna misal göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tikinti təşkilatlarının kapital qoyuluşlarının uçot və təhlilinin təkmilləşməsi üzrə optimal qərarlarının qəbul edilməsi üçün lazımi informasiyaları hazırlamaq və bununla da uçot prosesinin özünü optimallaşdırmaq olar. Son illərdə dövlət və təsərrüfat orqanlarının ardıcıl və məqədəuyğun səyləri nəticəsində

ölkənin iqtisadi və sosial inkişafında müsbət dəyişikliklər edilir. Xüsusən də tikintinin bir sıra sahələrinə kapital qoyuluşlarının həcmi artır, nəqliyyatın və xalq təsərrüfatının digər sahələrinin işində də nəzərə çarpan dərəcədə yaxşılaşmağa doğru meyl müşahidə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji sübutları. Magistr işinin nəzəri və metodoloji səbəbdən iqtisad elminin tərkib parçası olan mühasibat uçotunun nəzəri sübutları, bir çox məşhur iqtisadçı alimlərin tamamiləlikdə mühasibat uçotu və hesabatına məxsus nəzəri, metodoloji və praktik işləri, məqalələri, Azərbaycan dövlətində ali və qanunauyğun hakimiyyət orqanlarında normativ və metodoloji materialların, hökumət qərarlarının və normativ sənədlərinənin əsasında qurulmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Magistr işinin yerinə yetirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyində olan məlumatlardan, Maliyyə Hesabatın Beynəlxalq Standartlarının, onların əsasında düzəliş edilmiş Milli Mühasibat Uçot Standartı, və başqa metodiki xarakterli mənsəyrindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Magistr işinin elmi yeniliyindən danışarkən qeyd etməliyəm ki, magistrın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: 1. Təcrübə göstərir ki, 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabı üzrə subhesabların sayı həddən artıq çoxdur və onların böyük bir qismindən müəssisələr demək olar ki, istifadə etmir. Belə bir şəraitdə onların sıra nömrələrini dəyişdirməklə yenidən qruplaşdırmaq məqsədə uyğundur.

2. Qeyd etmək lazımdır ki, inşaat həyata keçirilən zaman ən mühüm problemlərdən birisi obyektin plan (normativ) dəyərini müəyyənləşdirmək hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda və digər iri şəhərlərdə arxitekturanı və şəhərsalmanı idarə etmək üçün inşaat işlərinə qiymət qoyma mərkəzlərinin təsis edilməsi məqsədə uyğun sayıla bilər.

3. Podrat üsulu ilə həyata keçirilən inşaat zamanı analitik hesabların debetini məsrəflər üzrə açıqlamaq və aşağıdakı maddələri göstərmək məqsədə uyğundur:

- a) «Layihə-axtarış işləri»;
- b) «İnşaat-quraşdırma işləri»;
- c) «Əlavə dəyər vergisi» və i.a.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Smeta-layihə hesablamaları inşaat-quraşdırma işlərinin (obyekt və onun növləri üzrə bütövlükdə), habelə tikilməkdə olan obyektlərin bəzi konstruktiv ünsürlərinin smeta dəyərini müəyənləşdirmək üçün tərtib olunur.

İşçi çertyojları inşaat və yaxud obyektlərin yenidən qurulmasını həyata keçirən iş icraçıları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İşlər podrat üsulu ilə görülən zaman podrat müqaviləsi tərəflərin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən başlıca sənəd sayılır. Müqavilə sifarişçi və baş podratçı arasında yeni tikintinin bütün müddəti ərzində bağlanılır.

Baş podratçı tərəfindən podrat müqaviləsinin layihəsini tərtib etmək üçün sifarişçi müəyyən olunan müddətdə ona təsdiq edilən titullu siyahısını və digər sənədləri təqdim etməlidir. Layihə-smeta sənədləşməsi, habelə işçi sənədləri və tədqiqat materialları inşaat başlananaqədək dəqiq nəzərdə tutulan müddətdə sifarişçi tərəfindən podratçıya təqdim olunmalıdır. Obyektin müqavilə qiyməti layihə-smeta sənədində göstərilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inşaat həyata keçirən zaman ən mühüm problemlərdən birisi obyektin plan (normativ) dəyərini müəyənləşdirmək hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda və digər iri şəhərlərdə arxitekturanı və şəhərsalmanı idarə etmək üçün inşaat qiymət qoyma mərkəzlərinin təsis edilməsi məqsədə uyğun sayıla bilər.

Bu mərkəzlərin başlıca vəzifəsi inşaat üzrə qiymət qoymanın regional normativ-informasiya bazasının formalaşması hesab olunur.

Təklif etdiyimiz mərkəzlər resurs-indeks metodları vasitəsilə inşaat obyektlərinin dəyərini müəyənləşdirməyə xidmət göstərməlidir.

Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş mövzusunun aktuallığına həsr edilmişdir. Burada mövzusunun aktuallığı elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti və s məsələlər açıqlanmışdır.

Birinci “Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının uçotu və təhlilinin metodiki əsasları” fəsilində aşağıdakı məsələlər araşdırılmışdır kapital qoyuluşlarının mahiyyəti və tərkibi, podrat və təsərrüfat üsulu ilə kapital qoyuluşlarının sənədləşdirilməsi, üstəlik xərclərin uçotu və bölüşdürülməsi qaydası və sair kapital qoyuluşu işlərinin sintetik və analitik uçotu.

İkinci “Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsi mənbələrinin uçotu” fəsilində aşağıdakı məsələlər əhatə edilir kapital qoyuluşlarının xüsusi mənbələr üzrə maliyyələşməsinin uçotu, kapital qoyuluşlarının cəlb edilmiş mənbələr üzrə maliyyələşməsinin uçotu, inşası başa çatmış obyektlərin inventar dəyərinin müəyyənəşdirilməsi və tikinti təşkilatlarının tenderdə iştirakı ilə əlaqədar məsrəflərin uçotunun təkmilləşdirilməsi

Üçüncü “Tikinti təşkilatlarında kapital qoyuluşlarının təhlilinin təkmilləşdirilməsi yolları” fəsilində kapital qoyuluşları zamanı qeyri müəyyənlik və risklərin amillə təhlili, kapital qoyuluşları fəaliyyətinin ümumilikdə və amillər üzrə təhlili, kapital qoyuluşları layihələrinin maliyyələşmə mənbələrinin təhlili, kapital qoyuluşlarının effektivliyinin təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işi nəticə və təkliflərlə yekunlaşır.

Ümumiyyətlə dissertasiya işi 3 fəsil hissədən, nəticədən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin mətni 83 kompyuter səhifəsi formasında yazılmışdır. İşdə mətnin daxilində 5 cədvəl verilmiş və 29 ədəbiyyat mənbəyindən istifadə edilmişdir.